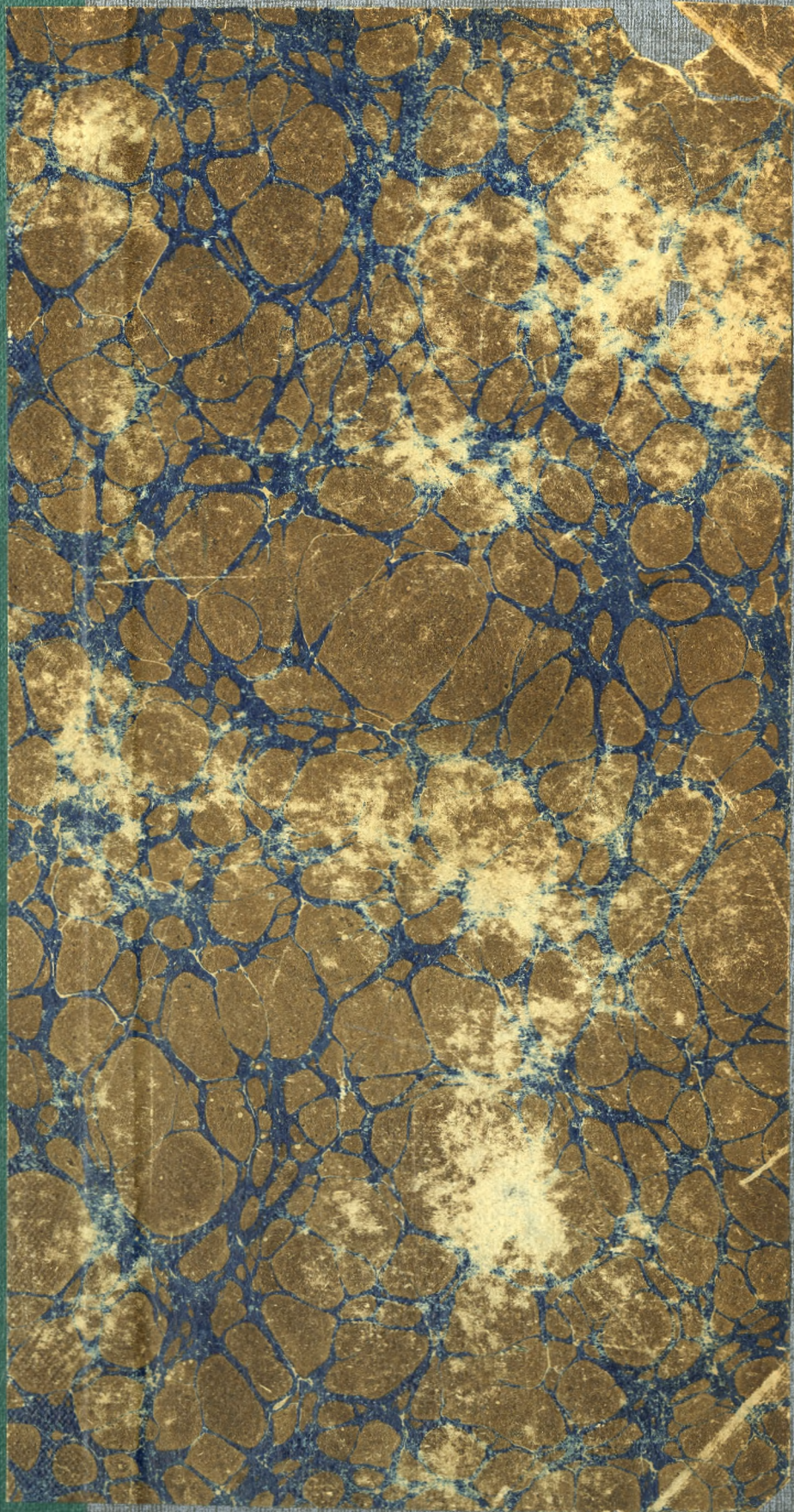

Politikai
röpiratok.

139.

139

1223

AZ

ATHENEI ALKOTMÁNYJOG

TÖRTÉNELMÉNEK KORSZAKAIRÓL

SCHVARCZ GYULA.

7.

BUDAPEST.

ZILAHY SÁMUEL.

1879.

1879. MÁJUS 12.

E L Ő S Z Ó.

Azon nagyobb mérvű művet, mely e cím alatt „Die Demokratie“ Lipsében Duncker és Humblotnál 1877 óta megjelen, mihelyt rá hazai kiadói viszonyaink közepette módozat kínálkozik, magyarul is kiadni határozott szándékom. Addig is honfitúi tartozást véltem leróni a magyar szaktudományosság irányában az által, hogy e rövid kísérletet közrebocsátom.

E kísérlet már természeténél fogva fölmentett engem attól, hogy elemi jegyzetekkel kísérgessem a szöveg műkifejezéseit. Sőt, tekintve azok szakavatottságát, a kiknek számára e kísérletemet közvéteszem, fölöslegesnek tartottam még a szöveg oly tételeire vonatkozólag is, a melyek a hagyományos reál-philologiai fölfogással ellentétbe helyezkednek, közvetlenül rá utalni a forrásokra : utalok említett nagyobb művemre, melynek szövegében vagy ennek nem sokára szintén megjelenendő jegyzeteiben lépésről lépésre föltalálandja úgy a forrásokat, mint a kritikai készletet az olvasó.

Egyebekbe itt most nem bocsátkozom.

Szabadjon azonban annyit mégis már itt megjegyeznem, miszerént az orthodox reál-philologiai iskola eddig elért eredményeire föltétlenül támaszkodni ott, hol államtudományi nézpontokról van szó, már csak azért is *ἀναγκαία* lenne, minthogy eddigelé az athenei államéletnek philologiai buvárlói, s különösen azon philologok, a kikre az alkotmánytörténetirők — egy különben nagyon tiszteletreméltó philologiai solidaritásnál fogva,

— támaszkodni szoktak, nem ritkán mindennel foglalkoztak inkább a maguk előtanfolyamában, csak nem államtudományyal.

Csak egy példát hozok föl.

Eresosbeli Theophrastos a maga „*Χαρακτῆρες*“ című értékteljes kísérleteiben áll egy fejezet, melynek címe : „*Ὀλιγαρχίας*“. (Az, ki az *ὀλιγαρχία* sajátságában részes, az *ὀλίγαρχος* Vulg.-Rhedig.-Palat.) és nem *ὀλιγαρχικός* (Siebenkees-Casaub). Theophrastos így kezdi : *Ἀόξειε δ' ἂν εἶναι ἡ ὀλιγαρχία φιλαρχία τις ἰσχυροῦ κράτους γλιχομένη*. W. Binder — kifogástalanul orthodox philolog ezt szóról szóra így fordítja : „Der Adelsstolze dürfte als ein sehr starkes Streben nach festgegründeter Macht zu definiren sein“. Hogy a szövegben ő is *κράτους*-t olvas Schneiderrel, s nem *κέρδους*-t a C. Palatinussal, s Rhedigerianussal, ezt az egész szakasz benső egybefüggése igazolja; hanem hogy ő az *ὀλιγαρχία*-t mint jellemvonást „Adelsstolz“-cal s az *ὀλίγαρχος*-t (a folytatásban) der „Adelsstolze“-val adja vissza — ez teljes járatlanságot árul el a — politikában. Nem kevésbé jellegző bizonyítványt állított ki a maga politikai tudományának egy másik kifogástalanul orthodox philolog, Schnitzer, midőn ugyancsak az „*ὀλίγαρχος*“-t „Der Junker in der Republik“-nak fordítja. Mind az „Adelsstolz“, mind a „Junker“ oly fogalmat jelölnek, mely a legtávolabbról sincs érintve azon egész szakaszban, melyben Theophrastos az ő „*ὀλίγαρχος*“-át ecseteli. Figyeljünk csak rá, hogy is írja le a maga „*ὀλίγαρχος*“-át az eresosi bölesész?

A főnközölt rövid bevezetés után így folytatja : „*ὁ δὲ ὀλίγαρχος τοιοῦτος, οἷος τοῦ δήμου βουλευομένου, τίνες τῷ ἀρχοντι προσαιρήσονται τῆς πομπῆς τοὺς συνεπιμελησομένους, παρελθὼν ἀποφῆσαι ἔχειν· ὡς δὲ αὐτοκρατορας τούτους εἶναι*.“ „az oligarcha olyan fajta ember, a ki, midőn a nép a fölött tanácskozik, hogy segédek adjon az archon mellé valamely dísz-

menet rendezéséhez, előáll és tiltakozik (ez indítvány ellen), azt mondván, úgy illik, hogy (az archonok) teljhatalommal járhas-
sanak el a maguk ügykörében“; — „*κἄν ἄλλοι προβάλλωνται
δέξα, λέγειν· ἰκανὸς εἰς ἔστιν· τοῦτον δὲ ὅτι δεῖ ἄνδρα εἶναι·*“
„s ha mások tiz egyént javasolnak kiküldetni, ő azt mondja:
elégg egy is, de ez azután legyen férfi“. „*Καὶ τῶν Ὀμήρου ἔπων
τοῦτο ἐν μόνον κατέχειν, ὅτι*

οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ· εἰς κοίρανος ἔστω,

τῶν δὲ ἄλλων

μηδὲν ἐπίστασθαι.“ „Homeros költeményeiből csak azt az egy
sort tartja emlékezetében, hogy

„nem jó a sokuralom, egy legyen az úr!“

egyéb dologról

(Homeros költeményeiből) tudni nem akar“. — „*Ἀμέλει δὲ δει-
νὸς τοῖς τοιοῦτοις τῶν λόγων χρῆσασθαι, ὅτι, δεῖ αὐτοὺς ἡμᾶς
συνελθόντας περὶ τούτων βουλευσασθαι, καὶ ἐκ τοῦ ὄχλου καὶ
τῆς ἀγορᾶς ἀπαλλαγῆναι, καὶ παύσασθαι ἀρχαῖς πλησιάζοντας,
καὶ ὑπὸ τούτων αὐτοὺς ὑβριζομένους (ἢ) ἠτιμωμένους εἰπεῖν, ὅτι
ἢ τοῦτους δεῖ ἢ ἡμᾶς οἰκεῖν τὴν πόλιν.*“ „Hatalmasan ért az eféle
szóllamok hangoztatásához: ideje, hogy egyszer már minma-
gunk is hozzáfogjunk a dolgok megbeszéléséhez, vagy pedig
egyáltalán tartsuk távul magunkat a csöcseléktől, a köztértől, és
szűnjünk meg végleg a hivatalokra törekedni, — az e fajta
népség által meg vagyunk bántva, meg vagyunk sértve — tehát
vagy viseljék ők maguk egészen az állam kormányát vagy pedig
hagyják azt egészen mí reánk.“ — „*καὶ τὸ μέσον δὲ τῆς ἡμέρας
ἔξιτων καὶ τὸ ἰμάτιον ἀναβεβλημένος καὶ μεσὴν κουρὰν κεκαρ-
μένος καὶ ἀκριβῶς ἀπωνυχισμένος σοβεῖν τοὺς τοιοῦτους λόγους
τὴν τοῦ Ὀιδείου· διὰ τοὺς συνοφάντας οὐκ οἰκητέον ἔστιν ἐν τῇ
πόλει· καὶ ὡς ἐν τοῖς δικαστηρίοις δεινὰ πάσχομεν ὑπὸ τῶν δι-
καζόντων· καὶ ὡς θαναμάζω τῶν πρὸς τὰ κοινὰ προσιόντων τί*

βούλονται· καὶ ὡς ἀχάριστόν ἐστι τοῦ νέμοντος καὶ διδόντος.“ — „deltájban kísétál fölhajtott lebernycgében, fejtetején kiborotválva, mügondteljesen szelelgeti az Odeion tájékát : nem lehet már többé e városban maradni‘, — ,rettenetesen megzaklatnak minket a törvényszékeken ezek a birák‘, — ,csodálkozom rajta, hogy még vannak emberek, a kik a közügyekkel bibelődnek, — ugyan mit akarhatnak?‘ — ,Háladatlan dolog a magáéból osztogatni és adakozni‘. — „καὶ ὡς αἰσχύνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὅταν παρακάθηται τις αὐτῷ λεπρὸς καὶ ἀδχιῶν“ „elmondja, hogy mennyire szégyenli magát, valahányszor az ekklesiában melléje ül egy-egy küteges és poros (állampolgártársa).“ — „καὶ εἰπεῖν· πότε παυσόμεθα ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν τριηραρχιῶν ἀπολλύμενοι ;“ — „kérdezgeti, hogy ugyan mikor lesz már vége ennek a leiturgiának és triarchiának? Hiszen egészen tönkretesznek bennünket!“ — „καὶ ὡς μισητὸν τὸ τῶν δημαγωγῶν γένος“ — „el-elmondogatja, hogy mennyire gyűlöletes a demagogok faja;“ — „τὸν Θησέα πρῶτον φῆσαι τῶν κακῶν τῇ πόλει γεγονέναι αἴτιον· τοῦτον γὰρ ἐκ δώδεκα πόλεων εἰς μίαν καταγαγόντα τὴν καταλιθεῖσαν βασιλείαν· καὶ δίκαια αὐτὸν παθεῖν· πρῶτον γὰρ αὐτὸν ἀπολέσθαι ὑπ’ αὐτῶν“ — „Theseus, mondja ő, Theseus oka az állam minden szerencsétlenségének. Ő egyesítette a tizenkét községet, ő rontotta meg a királyságot. Meg is bűnhődött érte, — ő volt az első, a kit elpusztítottak.“ — καὶ τοιαῦτα ἕτερα πρὸς τοὺς ξένους καὶ τῶν πολιτῶν, τοὺς ὁμοτρόπους καὶ ταυτὰ προαιρουμένους“ — „és még több efélet mondogat az idegeneknek, és állampolgártársai közül azoknak, kik vele hasonló gondolkodásúak és vele ugyanazon célra törekednek.“

Így hangzik a fejezet.

Már ebből is láthatni, hogy itt szó sincs az ösökről, a családfáról, — itt nyoma sincs az „Adelsstolz“-nak, a vérgőgnek.

Csak az látszik belőle, 1) hogy az e fajta „oligarcha“ a leg-

vagyonosabbak közé tartozik, — mert különben nem félne attól, hogy tönkre jut a leiturgiák és triarchiák miatt, — 2) hogy finom ízlésű és modorú ember, a ki sokat tart ruházatára, a divatra, s a ki nem szeret a „küteges és poros“ állampolgárral nagyon közléről érintkezni. Nem tudjuk bizonyosan meghatározni Theophrastos e fejezete iratásának idejekorát: ámde nagyon is valószínű, hogy azon időtájban iratott az, midőn phaleroni Demetrios állt az állam élén Athenében. Minden kétségen fölül áll azonban, hogy azután iratott, hogy Antipatros a maga *τιμω*-jának behozatala által az athenei társadalom viszonyait teljesen fölforgatta volt. Pedig gazdagnak, s művelt ízlésűnek lenni ez időben éppen nem volt azonos a fényes családi származással, az eupatridasággal; hisz tény, hogy már jóval a kranoni csata előtt a régi eupatrida családok maradványai már csaknem egészen letűntek az athenei államélet színpadáról, s Antipatros uralma alatt az athenei társadalom legvagyonosabb rétegében túlnyomólag homályos eredetű, sőt gyakran egyenesen alacsony származású szerencsefiak foglaltak helyet.

Tehát még azon helyekből ítélve sem lehet Bindernek és Schnitzernek igazat adni, a mely helyek első pillanatra holni vérgőgre látszanak utalni.

De ama fejezetből még egyéb is világlik ki. Az, hogy Theophrastos „oligarchos“-a csak egy embernek akarja adni a hatalmat, midőn mások azt többek közt szokták, és szeretik megosztani. Haragszik Theseusre, mért rombolta le saját királyi kezeivel a királyságot. Lelkesedve idézi Homerost, hogy

„nem jó a sokuralom, csak egy legyen, az úr!“

Vajjon ez volt-e a programja azon oligarchapártnak, mely Isagorassal az élén a Peisistratidák elűzetése után Solon államtanácsa helyére „*ἀριστιῶν*“ akart egy tanácsot merőben eupatridákból föllállítani? Vagy talán azon párt gondolkodott

így, a mely kész volt elárulni a hazát a marathoni csata előtt, meg a plataiai csata előtt, és még Tanagránál is, csakhogy viszszaszerezhesse akár az ellenség segélyével is magának azon politikai hatalmat, melyet ősei a családi származásfa jogcímén gyakorol vala? Vagy talán a Thukydides Melesias fia által vezényelt oligarcha-párt tűzte ki célul a monarchia visszaállítását? Avagy azon oligarchapárt, a melyet Antiphon lángelméje vezetett a négyszázas államcsínyre? Avagy talán Kritias rablóbandája, mely szintén oligarcha-pártnak nevezteték, — talán mondom Kritias rablógyilkos társai törekedtek monarchiára? Ezt senki sem fogja állítani. Sokratest is vádolták azzal, hogy Homerból monarchikus hajlamú sorokat idéz, ámde Sokrates az *ἀνδραγαθία*, az egyéni képesítvények tanát hangoztatta inkább, mint bárki más Athenében, és egy athenei államférfi sem állott annyira távul a vérgőg politikájától, mint ő. Mindazon pártok ellenben, melyeket az athenei államélet folyamában Isagorastól Kritiasig oligarchikus pártoknak neveztek, mind e pártok éppen annyira gyűlölték a monarchiát, mint a demokratiát, — a régiebbek egyszerűleg a családfa alapján — *ἀριστινδην* — Thukydidesnek, Melesias fiának pártja és Theramenesé pedig a nagyobbokú vagyon alapján — *πλουτινδην* — akartak „*πολιτεία*“-t, vagy ha tetszik „*ὀλιγαρχία*“-t. Philippos, Alexandros győzelmei sem élesztették föl még annyira a monarchikus hajlamokat Athenében, hogy akár Isokratesnek, akár a metoik Aristotelesnek monarchikus hajlamú nyilatkozatait egyébrek lehetne venni alkalomszerű, vagy éppen üzletszerű hízelgésnél. Xenophon, a persa királyság elvakult bámulója nem számít, — ő rá ugyan csak nem hallgattak Athenében. És így bátran azt mondhatjuk, miszerént csakis Antipatros győzelmei után keletkezett Athenében egy párt, melynek törekvései a monarchia felé irányultak. És mi volt e párt jelszava?

Az „*ἰσχυρὸν κράτος*“.

És mit jelent ez?

Szóról szóra azt jelenti, hogy: „erős kormány!“

Demetrios Phalereus alkotta meg ezen erős kormányt Athenében, a Peisistratidok elűzetése óta először. Antipatros is valódi *τυραννίς*-t űzött ugyan már, habár leplezett formában: — ánde ő nem volt alkotmányos athenei állampolgár, hanem idegen hódító. Demetrios Phalereus athenei volt. Az ő általa létesített „erős kormány“ mint jelszó nem jelentett már hazatérülést.

A párt, mely az ő pártja volt, amaz „*ὀλιγαρχος*“-ok pártja, a kiket Theophrastos leír.

Igen, de Demetrios Phalereus egy rabszolgának volt a fia. Az ő egész politikája is teljesen szakított a multtal, minden vérgőgös hagyományyal. Hogyan? Tehát egy ily „alacsony származású szerencsefit“, egy ily gyökeres reformert támogatott volna a vérgőg?

Ez teljes képtelenség.

Csak olvasni kell tudni Theophrastosban, és mindjárt a fejezet elején megkapjuk az útbaigazítást.

Mi volt az *ὀλιγαρχία*, mint athenei jellemvonás Theophrastos idejében, ugyancsak Theophrastosnak saját szavai szerint?

Φιλαρχία τις ἰσχυροῦ κράτους γλιχομένη.

Szenvedélyes vágyakodás erős kormány után.

S vajjon a rabszolgafi Demetrios Phalereusnak, a bölcsészek, s a gondolatszabadság e fölvilágosult úttörő barátjának kormányával szemben hangoztathatták-e józanul ugyancsak az erős kormány jelszavát azok, a kik a dolgok régi rendjét kívánták vissza a hagyományos mult minden fonákságaival, gondolatszabadság-ellenes tömeguralmi intézményeivel együtt?

Nem tehették.

Ő nekik, a vérgőg, az „Adelsstolz“ bajnokainak, a „Jun-ker“-eknek „in der Republik“ csak egy biztos jelszavuk lehetett.

Ugyanaz, a melyet Isagoras pártja is hangoztatott egykor, az eupatrida merényletek szépítgetésére:

A „szabadság“, — a hagyományos szabadság, — a szabadság „a régi jó idők emlékezete szerént!“

Ennyire félreértik a dolgot azon philologok, a kik a politikával rendszeresen nem foglalkoztak. Mit használ a kifogástalanul alapos philologiai készültség a hellenség politikai kérdéseivel szemben?

Igen, az alapos philologiai készültség elengedhetlen kellék.

E nélkül ne fogjon senki a hellen élet multjának buvár-lásához.

Ámde ez magában véve még nem elég.

Az úgynevezett reál-philologiai munkakörhöz egyéb előtanulmányok is okvetlen kellene.

Minő előtanulmányok?

Hát ugyanazon szakmába vágók, a mely szakma nézpon-tjából az illetők a hellen élet tüneményeit tüzetes tanulmányaik tárgyává tenni óhajtják.

Elévülhetlen érdemei vannak a német philológiának a hellen élet tüneményeinek értelmezése, bevilágítása körül: de az is tagadhatatlan, hogy eddigelé az oly buvárok, mint Böckh, Ideler és Pöth csak a ritka kivételek közé tartoztak.

Legtöbbnyire nagyon is egyoldalú azon előtanfolyam, melyet a leendő reál-philologok a seminariumokban maguknak el-sajátítanak. Metaphysika vagy aesthetika, ethika vagy hagyományos stýlben üzött történelem azon egyedüli szakmák, a melyekben a nyelvészetten kívül maguknak beható ismereteket szerezni szoktak; komolyabb matematikai vagy természettudományi szakműveltséggel már csak kevesen fogtak a hellének

mathematikai vagy természettudományi elméleteinek kibúvárlásához, — államtudományi szakkészültséggel még csekélyebb számmal a hellenek politikailag viselt dolgainak s elméleteinek ítészi méltatásához.

Éppen ezért, bármennyire nagyszerűek is az orthodox reál-philologiai iskola érdemei igen sok tekintetben: nagyon tévedne az, a ki azt hinné, hogy csak azon tanok fonalán szabad tovább haladni, a melyet a hellenek politikájának ítészi méltatására nézve a jelen nemzedéknek Schleiermacher a metaphysikus és Voss az aesthetikus hagyományoztak.

Nem; a reál-philolognak nem szabad többé azon dogmaszerű előzményből kiindulnia, hogy Athenében gondolatszabadság uralkodott, csak azért, mert Voss jobb ízlésű fölfogásnak tartotta föltenni Aristophanesről, hogy ez nem a valódi Sokratest, nem a valódi Metont gúnyolta ki, hanem kontár utánzóikat. A tekintélyek ily cultusa nem kritika.

Az eredmény, melyet az alkotmányjog tanulmányozója e kísérlet anyagából és érveléséből velem együtt kivonhat, kétségen fölül azon tan ellen irányúl, melyet a hellen viszonyok nagy búvárlója K. Fr. Hermann hirdetett a legtöbb sikerrel. „Was sie (die athenische Demokratie) vor den meisten andern griechischen Staatsverfassungen voraus hatte, dass sie nicht ein bloss thatsächlicher, sondern ein rechtlich begründeter Zustand war. Weit entfernt, durch die mannichfachen Abweichungen von Solon's weiser Mässigung den Namen dieses ihres gesetzlichen Urhebers in Schatten treten zu lassen, trug sie denselben vielmehr nicht selten als allgemeine Bezeichnung auch auf die Neuerungen über, die theilweise sogar seine eigene Schöpfung über den Haufen warfen, denen jedoch seine gesetzgeberische Vorsicht selbst durch Berücksichtigung der Nothwendigkeit zeitweiliger Revisionen gleichsam im Voraus den Stempel der Ge-

setzlichkeit aufgedrückt hatte“ (L. d. gr. Antiquitäten. I. p. 431, 5. Aufl. Heidelberg, 1874). Schömann („Verfassungsgesch.“ és „Animadversiones de nomothetis Atheniensium“) szintén e tant hirdeti, és ugyanannyival inkább, minthogy éppen ő küzd leginkább a heliasta népbíróságok és a nomotheták soloni eredete mellett. Wachsmuth bármennyire önálló fölfogást mutat is az orthodox reál-philologiai alkotmánytörténelemmel szemközt, e pontra nézve szintén Hermann és Schömann nézetét követi. Grote (V, p. 511) kétségbevonja a nomotheták állítólagos soloni eredetét, de nem azon indokoknál fogva, a melyeket e fölvét ellen első sorban fölhozhatni, és azon következtetést sem vonja ki a helyzetből, melyet kivonnia kellene.

Ezekből láthatja a szaktudós olvasó, hogy mily természetű hézag betöltését vette célba szerző, midőn jelen kísérletét közzéteszi.

Székesfehérvár, jul. 22. 1879.

Dacára azon szakavatott buzgalomnak, melylyel Athene viselt dolgait az emberi szellem öszves munkaköreiben buvárolják, éppen nem mondhatni, hogy tiszta, világos képét bírnök ezen annyira megbámúlt állam alkotmányjoga történelmi fejlődésének. Tagadhatlanul jelentékeny azon adatok halmaza, melyeket a hellen lexikographok az athenei államintézményekre vonatkozólag megmentettek; a közjog nem egy érdekes vonását találjuk föl az attikai szónokok beszédeiben is: ámde míg ez utóbbiak egész hitelességgel legtöbbnyire az alkotmányjog történelmének csakis azon egy korszakára vezethetők vissza, melynek egyfelől a demokratia visszaállítása Thrasybulos által (403 K. e.), másfelől pedig Antipatros leplezett kényuralma (322 K. e.) képezik határait, — addig amaz adatok túlnyomó nagy része az intézmények jogi eredetének kortani mozzanataira sejtelmet enged meg legfőlebb, de nem ítészi megállapodást: és így egyáltalán nem vagyunk azon helyzetben, hogy — habár az érintett két nagy adat-csoporton kívül még egyéb ránk szállott egybefüggés nélküli szórványos és töredékes tudósításoknak is vagyunk birtokában — az athenei alkotmányjog történelmének fejlődésmenetét a maga folytonosságában válságról válságra fölismerjük. Sem K. Fr. Hermann és Schömann, sem Lenz és Schmidt nem voltak képesek tüzetes öszvefüggésben számot adni egyébről, mint az Aischines és Demosthenes korabeli athenei alkotmányról: a mit ezenfölül földerítenek, mindez csak egyegy — többé kevésbé jelentékeny — vonás az egyes korszak-alkotó alkotmány-válságokból, reformokból és államsínyekről. Perrot sem juthatott tovább; az ő athenei közjoga szintén csak azon körvonalokon belül mozog, a melyeket a német buvárlat a szaktudomány számára philologiailag beható munkálataival már kiküzdött volt.

Lehet-e ez állapoton segíteni?

Az eddig birtokba vett ódon irodalmi maradványok segítségével alig valaha.

De igenis lehet, sőt kell megkísérteni, a mit eddigelé az államtudomány tenni elmulasztott: egész szabatossággal megállapítani azon időpontokat, a melyekben az athenei államintézmények jellemző vonásai, és így maga az athenei alkotmány lényeges módosuláson mentek keresztül.

Megállapítani az athenei alkotmányjog történelmi fejlődésének korszakait: ez tehát a feladat.

Elmondom e helyütt röviden, hogy minő megállapodásokhoz jutottam én e részben azon buvárlataimban, a melyeket az athenei demokratia valódi természetének kipuhatólására irányoztam.

Solon timokratiaja.

(594—560 K. e.)

Solon alkotmányozásával kezdem. Igaz ugyan, hogy a ránk szállott irodalmi maradványok világánál már a Solon-előtti korszakból az alkotmány-módosulások egész sorozata tűnik előnkbe: ámde oly töredékszerűleg, miszerént szerves egészet ebből kifejteni még csak hozzávetőleg sem lehet. Ezért az államtudományt a történelmi kutatás ez irányban egyelőre fölmentheti. Annyi azonban minden kétségen fölül áll, miszerént Solon alkotmányozása nem jelentett szakítást az alkotmány történelmi fejlődésével — mint eddig hinni szokták — hanem oly reformot, mely a már készen talált, történelmileg fejlett alapokra épített. Sem a négyszázas államtanács — *βουλή* — sem az Areiopag tanácsa — *ἡ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλή* — nem volt Solon szervező elméjének tulajdonképeni teremtménye: amaz csak a Solon-előtti háromezrészű eupatrida tanácsnak lön kitágítása, eltekintve az addig főnállott, de Solon által megszünttetett eupatrida-előjogoktól, és ugyan most már ugyanazon minősítvényi alapon, a melyre Solon egész alkotmány-reformját fektette, t. i. a vagyonsági képesítvények alapján — emez pedig az epheták intézményéből keletkezővén, Solon alkotmányozásakor már odafejlett

volt, miszerént az, a mit Solon ezen intézményen módosított, az annak csakis új, nagyban fokozott — politikai bírósági — mondhatjuk bátran államtörvényszéki — jogkörére vonatkozhatik, és még legfőlebb arra, hogy a feddhetlenül lelépett archonok ezentúl törvény szerént tagjaivá leendvén az Areiopag tanácsának, ezen magas államttest sem maradt többé az eupatridák monopoliuma, hanem szintúgy mint a négyszázas államtanács most már vagyonképesítvényi alapon nyert új életerőt.

Tüzetesen Solon teremtménye volt a timokratiai jogalap. Az évi jövedelem, illetőleg az évi termés mennyiségének arányában ruházni át az állampolgárookra a politikai jogok fokozatos mérveit: ez oly reformeszme volt, melynek előnyomaira a Solon-előtti athenei államintézményekben egyáltalán nem akadhatni.

Az archonok intézménye K. e. 683-ban nyerte azon alakot és jogkört, a melyben azt Solon a maga alkotmány-reformjába beillesztette; hogy a nomothetákat, és a Heliaia népbíróságait — miként Schömann és mások szeretnék — már Solon léptette volna életbe, bebizonyítani egyáltalán nem lehet.

A timokratiai alap behozatalán kívül legjellemzőbb vonása a Solon alkotmányozásának azon törvény, mely a büntettek — pl. gyilkosság — elkövetőinek bíróság előtti üldözésére az öszves állampolgárság minden egyes tagját — nem pedig mint anuakelőtte jogilag divott, csupán a vérrokonokat, majd azután az illető nemzetiséget, vagy phylet — kötelezte volt: ez által nyerte meg az athenei állam — eddig inkább nemzetségi-állam — tulajdonkép az egységes állam jellegét.

Jellemző vonásai Solon alkotmányozásának azon törvényei is, melyekkel az egyéni jogokat szemben az állammal több oldalról szabályozta. De bármily mélyen behatolnak is e törvények egy vagy más szempontból, s egy vagy más állami érdeken magába a családi élet legsajátibb mozzanataiba is: azon egyszerű tény, miszerént távulról sem merte érinteni azon szokásos jogot, mely az úgynevezett *ἀγραφοί νόμοι*-ban gyökerezett, s melynek jogerejű értelmezését a hagyomány kizárólag az Eumolpidák magasrangú pap-nemzetségének tartotta fön, — már ezen egyszerű tény sokkal ékesszóllóbb tanuságtétele a

4

Solon állameszméje egyoldalúságának és bevégzetlenségének, semhogy — hiteles adatok dacára és csupán Plutarchos „Symposioná”-nak egy helyére támaszkodva — magunkat arra érezhetnők jogosítva, hogy Solonnak oly alkotmányozási rendszabályokat tulajdonítsunk, a melyek az általa megállapított alkotmánynak alkotmányos uton, időről-időre — a megválasztott viszonyok kívánalmaihoz képest — kezdeményezendő reformját s majd az ily reformok törvényszerű keresztülvitelét lettek volna biztosítandók vagy legalább kilátásba helyezendők.

Peisistratos és fiainak tyrannisa.

(560—510 K. e.)

Solon timokratiai alkotmányát Peisistratos államcsinye döntötte meg 560 K. e. Azon pillanattól fogva, a melyben e rendkívüli elmeelű és műveltségű államférfi Ariston indítványára magának a testőresapatot az ekklesiával megszavaztatá, tényleg ki volt már forgatva a Solon alkotmánya a maga szelleméből; azon pillanattól fogva pedig, a melyben ő testőresapatával az Akropolist hatalmába kerítette, tényleg vége volt azon egész önkormányzatnak, melynek megrendszerezésére és biztosítására az alkotmány életbeléptetve lön.

Peisistratos többiben megszakított tyrannisa fiainak — Hippias, Hipparchos — uralkodásával egyetlenegy egységes alkotmányjog - történelmi korszakká kapcsolódik egybe — 527 K. e. — és mint ilyen egész K. e. 510-ig terjed, — azon időpontig, a melyben a megtört Hippiasnak az Akropolis bevétele folytán Athenéből végleg elvonulnia kellett. Igen, mert sem azon időközöket, a melyekben Peisistratos maga az ellene szövetekezett pártok által az athenei állam határain túli frigyársaihoz szorítottatott, nem tekinthetjük a Solonféle alkotmány törvényszerű visszaállításának — miután Ariston indítványát maga az ekklesia emelte volt jogérvényre, a városból katonailag kiszorított Peisistratos távulléte alatt pedig az egymás közt versenygő pártok tusája az alkotmány forma szerénti jogérvényes helyreállítását lehetetlenné tette vala, — sem a Hippias elvonulása

óta Kleisthenes alkotmány-reformjának életbeléptetéséig (507 K. e.) elnyuló három évi időközt nem tekinthetjük egyébként, mint oly anomáliának, melynek közepette a Solonféle alkotmány biztosítékai érvényesülést többé nem nyerhettek. Bizonyítja ezt azon már-már csaknem sikerült merénylet, melyet Isagoras intézett a négyszázas államtanács megdöntésére, s az eupatridák uralmának — a háromszázas eupatrida-tanács helyreállításának érdekében. Valóban, nem egy rendezett állam törvényszerű hatalomközegei hiúsították meg e merénylet sikerét, hanem egy valódi forradalom, vagy, ha úgy tetszik, fölkelés, melynek élen szintén nem állami közegek, hanem pártvezérek állottak.

Peisistratos tyrannisának természetét nagyon félreértették a történetírók : pedig csak elfogulatlanul kell olvasni tudnunk az ódon forrásokban és meg fogjuk érteni, miszerént ezen tyrannis jelentékeny szolgálatokat tett a szellemi művelődésnek, úgy mint az anyagi fölvirágzás ügyének, — sőt eltekintve attól, hogy maga a tyrannis létalapja közjogi szempontból egy nagyszerű hazugság volt : magának a tyrannisnak keretén belül ezen korszakon át sokkal több történt nemcsak a törvények uralmának megszilárdítására, de a politikai jogegyenlőség érzékének kifejtésére, mint ezideig Athenében egyébként bármikor is. Eltekintve Hippias utóbbi négy évének kegyetlenségeitől, a Peisistratidák tyrannisa hasonló irányban haladt; — Hipparchos különösen úgy tűnik föl, mint egy fölvilágosult és odaadásteljes népnevelő : elannyira, miszerént a Peisistratos és fiainak tyrannisát — szemben a hagyományos vérségi előjogokkal és „szabadságok“-kal — egész bizvást tekinthetni az athenei demokratia valódi nagy előtanfolyamának. Oly férfiak lehettek bele éltet, kik magasan álltak állampolgártársaik értelmi színvonala fölött; azon néprétegek hálás ragaszkodása tartotta fenn, a melyeket — dacára a Solon alkotmányának — a gyakorlatban mégis a pentakosiomedimnosok, hippeusok, s ezek közt az eupatridák lábbal tapodtak volt : nem is buktathatta meg e tyrannist saját erejéből maga az athenei nép. Csak a Pythia szövetkezése Spartával juttathatta nagy nehezen győzelemre azon fölkelést, melyet a hiúságukban sértett eupatrida pailerasták Hippias ellen támasztottak volt.

Kleisthenes demokratiája.

(507—477 K. e.)

Kleisthenes alkotmány-reformja óta — 507. K. e. — nevezik az ódon irodalomban az athenei államot rendszerént *δημοκρατία*-nak. Sajátszerű egybetalálkozása a körülményeknek, hogy Kleisthenes alkotmány-reformjának közjogi jelentősége ugyancsak azon nagy rendszabályban tetőzik, a melylyel a közigazgatás súlypontja a phylékről — a „demos“-okra azaz községekre lőn áthelyezve. Nagyon közel esik tehát azon következtetés lehetősége, miszerént a demokratia a Kleisthenes-féle alkotmányra vonatkozólag eredetileg nem annyira a *δῆμος* = nép, mint a *δῆμος* = község, illetőleg a községek közjogi túlsúlyát volt jelentendő az athenei államszervezetben. Kleisthenes e reformja egyébként csak azáltal nyerte korszakalkotó horderejét, miszerént elválaszthatlan kapcsolatban állott egy másik rendszabálylyal, mely a phylékre vonatkozott. Ugyancsak Kleisthenes szüntette meg t. i. az öröklött 4 ion phylét és 10 új phylét állított föl, a melyek keretébe nemcsak azokat vette föl, a kik a 4 ion phylének voltak tagjai, de az öszves szabadokat, azaz az öszves athenei állampolgárokat. Aristoteles idevágólag mondja Kleisthenesről, hogy „*πολλοὺς γὰρ ἐφυλέτευσε ξένους καὶ δούλους μετοίκους.*“ Legegyszerűbb lenne e megromlottnak látszó szöveg helyreállítása ekként: *ξένους, καὶ δούλους καὶ μετοίκους*: azaz Kleisthenes fölvelt a phylékbe sok idegen származású egyént, kik közül némelyek ezidő szerint Athenében még valószínűsárgos rabszolgák voltak, mások pedig legfőlebb a zsellérség fokán állották, midőn őket Kleisthenes reformja teljesen szabadokká, valódi athenei állampolgárokká emelte volt föl, s a phylék tagjaivá avatta. Legyen bárhogy, annyi kétségbevonhatlan, miszerént Kleisthenes e két rendszabálya már magában véve lényegesen módosította a Solon-féle alkotmányt, — s habár nem is lehet kimutatni, mint bevégzett tény, miszerént a pentakosiomedimnosok előjogait szemben az állami hivatalokkal, a hippeusökre és zeugitákra is kiterjesztette, valamint az ostrakismost és a hivataloknak sorshúzás általi betöltését szintén

már ő hozta volna be: azon fajtáját a jogegyenlőségnek, — isegoria, — melyet Herodotos, mint az athenei államélet ismervét annyira magasztal, mégis határozottan az ő reformja tágította és fejtette ki.

Aristeides demokratiája.

(477—462 K. e.)

Valódi korszakot alkot az athenei alkotmányjog történelmében Aristeidesnek azon javaslata, melyet az ekklesia 477. K. e. emelt érvényre. „*Κοινήν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἀρχοντας ἔξ Ἀθηναίων πάντων αἰρεῖσθαι.*“ Így hangzott az ő psephismája, melynek elfogadásával közjogilag ledőlt azon válaszfal, mely eddigelé az athenei állampolgárok négy vagyonfoki osztályát egymástól elkülönítette. „Legyen az állam kormányzása — *πολιτεία* — az öszves állampolgárok közös tulajdona, s legyen archonná választható bármelyik is az öszves athenei állampolgárok közül!“ Hogy csakugyan a hazafias nagylelkűség indította-e Aristeidest e reform kezdeményezésére? Nehéz bebizonyítani; a chaironeiai szellemdús csevegő szavai ez esetben alig birhatnak bizonyító erővel. Tény az, hogy Aristeides e reformjavaslata nélkül az athenei alkotmányjog fejlődése nem tette volna meg azon lépést, mely által így most a Solon-féle timokratia merev keretéből — legalább jogilag — végleg kibontakozott.

Emlékezetre méltó egyébként, hogy Aristeides e reformot nem *νομοθεσία*-val, hanem egyszerű *ψήφισμα*-val vitte keresztül: jele, hogy Solon törvényeit mint törvényeket az athenei közjogban ez időszerént még nem tekintették új törvényhozási actus által módosíthatóknak, s így a jogfejlesztésnek azon egész nagy tere, mely a törvényhozási actusok által lesz a jogállamban mintegy nélkülözhetlen és folytonos medrévé a jogfejlesztésnek, az athenei államélet e phasisában még ismeretlen volt.

Megjegyzendő, hogy ugyanez áll valószínűleg Ephialtes azon reformjára nézve, mely 462—1-ben K. e. az Areiopag tanácsának államtörvényszéki jogkörét megdöntötte; Kleisthenes reformjára nézve pedig ez nem valószínű, de csaknem bizonyos is.

Ephialtes demokratiája.

(462—411 K. e.)

K. e. 462—1-ben vitte keresztül Ephialtes azon nagy horderejű reformot, mely az Areiopag tanácsának államtörvényszéki jogkörét megdönti, s a tömeges népbiróságok — vagy ha úgy tetszik, esküdtszékek — *ήλιασταί*, — *δικαστήρια* — illetékessége alá rendeli vala a legfontosabb törvénykezési ügyeket, és ugyan nemcsak a magánjogi s fenytő pereket, de a közjogi bonyodalmak és vitás kérdések nagy részét is. Ugyanekkor lön felállítva a *νομοφύλακες* — törvényőrök — és *νομοθέται* — törvényhozók intézménye is. K. Fr. Hermann Schömann nézetét magáévá teszi és a *νομοθέται* fölállítását szintén Solonra vezeti vissza ugyan, de ez, miként Aristeides pephismájára vonatkozólag már megjegyeztem, itészetileg beigazolt ténynek nem tekinthető. A *νομοφύλακες* intézménye az Areiopag tanácsától csak imént elvont politikai — illetőleg államtörvényszéki jogkört volt most a jogegyenlőség kivánalmainak inkább megfelelő közeg által újból megtestesítendő; a *νομοθέται* intézménye pedig elodázhatlanná vált azon nagy átalakulások kapcsában, melyeken a persa háborúkból hatalomteljesen kiemelkedett athenei tengeri *symmachia*, majd birodalom terjeszkedése, főleg pedig a delosi szövetségi pénztárnak Athenébe hozatala óta az athenei társadalom öszves rétegeiben a tömeges bevándorlások és ellátogatások behatása alatt keresztülment. Ekkor és ugyancsak a *νομοθεσία*-ra való tekintettel hozatott be a *γραφὴ παρανόμων* is. Ez egy egészen új korszak tehát az athenei alkotmányjog történelmében: új pedig nemcsak azáltal, hogy a heliasta népbiróságok már most lehetőleg egyengetőleg hatottak az Aristeides reformja dacára tényleg fönmaradt nagy mérvű állampolgársági egyenlőtlenségekre, — de új főleg azáltal, hogy a törvényhozási jogfejlesztés csak most veszi kezdetét a *νομοθεσία* rendszeres szervezetének megállandósulása folytán az athenei államéletben.

Az ephialtesi demokratiának egyáltalán, s különösen a Perikles-korabeli athenei demokratiának alkotmányjogi természetét a régibb itészet nem világította be kellőleg az utókor számára: az újabb itészet pedig egészen ferde világításba helyezte.

Perikles azon gyászbeszéde után ítélve, melyet Thukydidesnél olvashatni, hajlandók voltak Grote és az athenei tömeguralom egyéb bámulói azt hinni, hogy Perikles korában teljes volt Athénben az egyéni szabadság, s így a gondolatszabadság is. Tévedtek. Nagyobb volt ugyan az egyéni szabadság itt mint Spártában: de a gondolatszabadságot a Perikles-korabeli athenei állam nem ismerte. A legmegdöbbentőbb bizonyítéka ennek egy psephisma, melynek nagyszerű horderejét maig sem igen akarják megérteni a modern tudományosságban. Diopieithes psephismája ez, melyet Perikles fénykorában emelt jogerőre az athenei ekklesia. „*Εισαγγέλλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας, ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας*“ — Helyeztessenek közvád alá mindazok, a kik az istenek létét tagadják vagy — ἢ — a természet tüneményeinek okait fürkésztetik előadásaikban.“ Így hangzott Diopieithes psephismája. Az ekklesia elfogadta: és e psephisma alapján fogták azután perbe Anaxagorast, az értelmi fölvilágosodás e nagy úttörőjét, — e psephisma alapján üldözték apolloniai Diogenest, s tán Damont és Pythokleidest is, hogy Aspasziát ne is említsen. Vajjon egy államban, hol a természetbuvárok fejére halált mond ki a souverain hatalom, vajjon egy ily államban van-e gondolatszabadság?

A jogegyenlőség sem birt a demokratia folyamában kellő biztosítékokkal. Aristeides psephismájának elfogadása óta sem vagyonfok, sem születés nem lett volna a közjog alapján szabad, hogy különbséget tegyen az athenei állampolgárok közt a közhivatalokérti versenyben: és mégis minő ocsmány tusát folytatott az államszinpádon a komoedia a hivatalos parvenuk ellen ezen egész korszakon keresztül! És nem volt törvény, mely az alkotmány e pontját védelme alá vette volna.

Perikles halála egyébként éppen nem metszi ketté az alkotmányjog történelmének e korszakát. Igaz, Perikles kora fénykora marad több oknál fogva az athenei történelemnek, — Kleon, Hyperbolos kora pedig — dacára Grote minden erőfeszítésének, — ha nem is éppen valami rohamos hanyatlás, de mindenesetre egy kétségbevonhatlan eldisztelenedés vereség sújtotta korának képében fog föltűnni az utókor előtt. Ámde azért az alkotmány-

jog történelmének nézponjtjából tekintve nem vagyunk legkevésbé sem följogosítva arra, hogy ketté oszszuk ezen, intézményeit tekintve teljesen egységes korszakot. Igen egységes egy korszak az, kezdve Ephialtes reformjának epochájától (462-1. K. e.) le egész azon pillanatig, a melyben Antiphon államcsiny-terve teljes mérvben sikerül és a babbal besorsolt Solon-Kleisthenes-féle ötszáz as államtanács prytanjai beérve a tenyerőkbe csúsztatott borralalóval minden tiltakozás nélkül vonódnak ki a Buleuterionból, hogy átengedjék azt az egész alkotmányos hatalommal együtt a Négyszáz kormányának.

Egységes egy alkotmány-történelmi korszak ez, — szabadjon újra hangsulyoznom — Perikles halálától fogva egész Antiphon államcsinyjáig (411. K. e.) egyátalán nem történt az athenei alkotmányon oly módosítás, mely két külön korszak föllállítását igazolhatná. Az *είσορα* behozatala Kleon által (428-7. K. e.) bizonyára nem nyujtana ilyesmire támpontot; a *πρόβουλος*-ok kiküldetése pedig azonfölül, hogy e rendszabály úgy is már ezen korszaknak egészen a végére esik (413. K. e.) — a ráankszállott töredékes adatok világánál éppen nem úgy tűnik föl, mintha az egy, az eddigi alkotmány formáiba ütköző, vagy annak szellemét modosító állandó intézmény életbeléptetését lett volna eszközlendő; míg másfelől, föltéve is, hogy Thukydides szavaiból az ellenkezőt volna jogunk kiolvasni, azon tényből, miszerént ugyancsak Thukydides előadása szerént az Antiphon-féle államcsiny elkövetésekor az alkotmányos államhatalom tényleg az ötszáz as államtanács babbal besorsolt tagjainak kezében feküdt, — még ez esetben is bizvást arra lehetne következtetni, miszerént az alkotmányos gyakorlatban a *πρόβουλος*-ok intézménye mint ilyen azon másfélévi időköz alatt, mely kiküldetésök és Antiphon államcsinyje közt elterül, egyátalán nem birt gyökeret verni.

Ezek után az *ἄκρατος δημοκρατία* jelentheti ugyan tüzetesen a Kleon és demagog-társainak szereplési idejét is: de az alkotmányjog történelmének nézponjtjából ugyan e kifejezés tökéletesen talál Perikles korára is. Nem változtathat a dolgon a psephismák állítólagos későbbi túlszaporodása és túlkapása

sem: mert a *γραφὴ παρανόμων*-nak — az alkotmány e legjelentékenyebb biztosítékának érvényben maradása egész a Kolonosban tartott ekklesiáig épen azt bizonyítja, hogy ez állítólagos túlkapások az alkotmány lényegébe nem ütköztek.

Egyébként, ha van egy bizonyos időszak, a melyben az athenei alkotmányjog legalább bizonyos irányban ezen egész egységes nagy korszakon belül némi árnyalatot jelez: úgy ez azon időszak, a melynek folyamában a Perikles által fölelevenített Solon-féle törvény az atheni állampolgárság kellékeül mind az atyai, mind az anyai részről athenei állampolgári származást köt vala ki. Ámde e jog-megszorítás jóval hamarabb ért véget, mint maga a Perikles kora, és így e mozzanat sem alkalmas arra, hogy a hagyományos dichotomiának igazolásául szolgálhasson.

A négyszáz uralma.

(411 K. e.)

Antiphon államesinyjával egyelőre megszakad azon nagy jogtágító alkotmányfejlődés, mely Solon, illetőleg Kleisthenes óta az athenei államéletben fokozatosnak és folytonosnak bizonyult legalább is azon időpontig, a melyben a *πρόβουλος*-ok kiküldettek (413. K. e.).

A „Négyszáz“ intézménye — Antiphon elmeműve — nem nevezhető egyébnek, mint államcsinynak, miután a *γραφὴ παρανόμων* fölfüggesztése a kiküldött *ἐπιγραφεὺς*-ök jelentésének heterjesztésével egy ugyanazon *ἐκκλησία*-ban történt, még pedig nem a törvényszerű formák betartásával, hanem ezek mellőztével, nyílt erőszakoskodás — *μεγάλας ζημίας* — pressiója alatt. Nem jelent egyébként a Négyszáz intézményének alapeszméje oligarchikus restauratiót semmi esetre sem; az eupatrida maradványok igényei ép oly kevésbé képezték célpontját ez alapeszmének, mint a hogy távulállottak ez államcsinynak nemcsak megtervezője, de legkiválóbb előbajnokai — Peisandros, Phrynichos — a Solon-féle timokratikus alapeszme újra fölkarolásától.

A „Négyszáz“ intézményének alapeszméje teljesen szakított az öröklött athenei állameszmével. Nem fektetett túlsúlyt a vérségi tekintetekre, a genealogiára: a mint ezt már maga a

négyszázas kormány összeállítási módja is minden kétségen kívül helyezi. Nem jutott itt semminemű befolyás a tiz phylének mint ilyenek: hanem az öt *πρόεδρος* az öszves athenei állampolgárok közül — tekintet nélkül a phylékre — szemelt ki 100 tagot, és az ekként kiszemelt 100 tag közül mindegyik külön-külön ismét tekintet nélkül a phylékre szemelt ki maga mellé további 3—3 tagot.

Mindezt egybevetve a megelőző korszakok intézményeiben nyilatkozott állameszmével a „Négyszáz“ intézménye a gyökeres alkotmányreformnál is többet jelent — azaz egy egészen új alkotmány fölépítésének megkísérlését „tabula rasa“-n. Oly kísérlet volt ez, melynek alapeszméje a modern képviseleti rendszerrel közös mozzanatban, a bizalomban gyökerezett: csakhogy míg a modern képviseleti rendszerben a tömeg bizalmának letéteményesei a képviselők: addig Antiphon rendszerében éppen megfordítva, amaz 5 *πρόεδρος* bizalmának letéteményese volt közvetlenül a 100 és közvetve — másodfokon a 300.

Hogy e „Négyszáz“ intézményének természetét — az *ὀλιγαρχία* kifejezésnek emez intézményre alkalmazott árnyalatát félreértvén — azután a modern itészet szintén teljesen félreértette: kiderül ez még azon körülményből is, miszerént ezen egész gyökeres alkotmánykiforgatás főbajnokai nem egyoldalú vérgőgös eupatridák, nem is valami gazdag nagybirtokosok vagy gyárurak, hanem túlnyomólag homályos vagy épen „alacsony“ származású böleselkedő proletárok voltak, többé-kevésbé mindannyian Sokrates tanítványai. E halhatatlan emlékü athenei reformer éppen nem osztotta azon államtanokat, a melyeken a vérgőgös Thukydidés Melesias fia, az úgynevezett oligarcha pártvezére vérgőgös, gazdag párthíveivel mindvégig küzdött volt; nem helyezett egyáltalán súlyt a vagyonfokra sem, mint politikai képesítvényre — ő nála az *ἀρετή* mint politikai képesítvény *ἀνδραγαθία*, tehát egyéni tulajdonok öszvege, eltekintve minden vagyonfoktól és családfától. Másfelől ugyancsak Sokrates bírálta a legmaróbb gúnynyal az athenei tömeguralom fonákságait: a minthogy azután halállal is kellett lakolnia azért, mert nevetségessé merte tenni az athenei tömeguralmat, melynek

állambölcsesége abban állapotott meg, hogy az archonok szint-
úgy mint az ötszázas államtanács tagjai, a bírák, nemkülönben
mint a tulajdonképeni törvényhozók (nomotheták) és színműbi-
rálók sorshuzás útján — babbal — választassanak, — minden
értelmi képesítvény kikötése nélkül az öszves feddhetlen, teljes
korú athenei állampolgárok közül.

Sokrates eszméi valódi reform-mozgalmat költöttek volt
ez idő szerént Athenében, a műveltebb elmékben: ezen mozga-
lom hatása alatt esküdtek öszve Antiphon és Peisandros, Pliry-
nichos és Theramenes a tömeguralom megbuktatására. Hogy
azután ez öszveesküvők nem utasították vissza az oly vérgögös
igények bajnokait sem, minő pl. Aristarchos volt: ez a négyszá-
zas intézmény tulajdonképeni szellemi szerzője alapeszméjé-
nek természetén az ítészet előtt nem változtathat. Egy neme
volt ez a legelütőbb törekvésű pártemberek coalitójának ad hoc,
az ephialtesi demokratia megbuktatására.

Négy rövid hó lefolyta után föl is bomlott az egész ad hoc
coalitio.

Theramenes demokratiája.

(411—405 K. e)

Keosi Prodikostól kölcsönözte Theramenes azon hoplita-
census elméletét, a melynek jelszavával neki — az euboiai s
egyéb csatavereségek behatása alatt — a négyszáz kormányát
szétrobantani sikerült. Az 5000 — magát saját költségén föl-
fegyverezni képes — s így Theramenes szerént az államkor-
mányzására kizárólag képesített állampolgár azonban nem so-
káig maradt az athenei államhatalom letéteményese. Nem mintha
akár K. e. 407-ben, akár még előbb formaszereént új alkotmányo-
zás vagy csak alkotmányreform történt is volna Athenében;
nem; Theramenes alkotmánya, mely a politikai jogokat amaz
5000-re szorította, s az öszves hivatalokat ingyenessé tette volt,
önmagától, saját benső képtelensége miatt — minden formasze-
rénti eljárás nélkül — merő törvényszegés és forma-be-nem-tar-
tás miatt — a visszaélések egész sorozata folytán lépésről lépésre
siklott csaknem egész észrevétlenül vissza a régi, ephialtesi tö-
meguralom formáiba. Így történt azután, hogy már K. e. 405-ben

az athenei heliasta bírák ismét fizetést húznak, sőt a theorikon már 410-ben ismét kiosztatik vala, s hogy 409-ben hanem is egész bizonyossággal, de ugyancsak nagyon valószínűleg az ekklesia az öszves feddhetlen fölnőtt szabad athenei férfiakból állott ismét, nem pedig 5000-ből — vagy mint Polystratos öszveirta őket — 9000-ből a hoplita-census szerént.

Ily visszatágúlt minőségében érte az athenei demokratiát a katastropha 405-ben K. e. az aigospotamosi vereség folytán. Egyébként Theramenes e demokratiája a maga kiindulási mozzatában a vagyonos középosztály — hogy úgy mondjam, az athenei nyárspolgárság fölülkerekedését jelentette egyfelől a szellemi proletariatus, másfelől pedig a *ναυτικός ὄχλος* fölött, kevesebb érzéket mutatott mégis a jogegyenlőség iránt, mint a „Négyszáz“ kormánya. Ez utóbbi — miként látók — nem törődött a vérgög alkotta phylékkal az államhatalom megszervezésénél: Theramenes demokratiája megint visszaesett a régi hagyományos fölfogás- és hajlamokba, és hogy a születés jogi nimbusát még inkább emelje, elrendelte, hogy az ötszázas államtanács tagjai ezentúl — ne úgy, mint eddig, kiki kedve szerént, hanem — a phylék szerént nyerjenek ülőhelyet a Buleuterionban.

A harminc.

405. K. e.

A harminc zsarnok uralomra vergődttével a jogfolytonosság az athenei államéletben ismét megszakadt. Államcsiny követtetett el újból — Lysandros védve alatt, — államcsiny, mely erőszakosság tekintetében fölülmúlt minden eddigi mérveket. Nem is volt többé szó a *γραφὴ παρανόμων* fölfüggesztéséről, hanem egyszerűleg kimondatott, hogy meg kell történnie mindannak, a mit Kritias és vérgögös rablótársai akarnak. A csel mindössze csak abból állott, hogy azon mandatum, melyet Kritias és Theramenes — a győztes spartai fegyverek árnyékában — a megtört, lealázott Athene éhhalállal küzdött nyomorának közepette a harminc *συγγραφεὺς*-nek, holmi, *ἐκκλησία*-nak nevezett népgyülekezet által megszavaztatott, tulajdonkép csakis

egy új alkotmányjavaslat kidolgozására szólott: a harminc „javaslatkészítő“ azonban a helyett, hogy csakugyan hozzáfogott volna egy ily javaslat előkészítéséhez, egyszerűleg megragadta azon korlátlan kormányhatalmat, melylyel a javaslat elkészítéséig fölruházta, és eszébe sem jutott többé megfelelni tulajdonképeni mandatumuknak. Vérszomjas merényletekkel párosult politikai rendszabályaik — kivált mióta Kallibios Spartából friss ör-csapatokat hozott az Akropolisba — meg voltak semmisítendőek a hagyományosan fejlett athenei demokratia öszves intézményeit. Eltörölték még a személyszabadságot is, csak 3000 pártbelinek és a „hippeus“-öknek érdekében tartották fön még némi maradványait az állampolgári jogoknak; eltörölték a heliasta népbíróságokat, az Areiopag tanácsát, s a bírói hatalom gyakorlásának jogával azon szolgálkú tanácsfelét ruházták föl, melyet ők maguk állítottak egybe saját híveikből. Ezt is csak szinleg: mert e tanácsbeli bírának is a Harminc jelenlétében kellett ítéletet hoznia oly értelemben, a mint a Harminc ezt épen parancsolja vala. Végül betiltották még a szónoklat tanítását, a szónoklat egyedüli tanárainak, a magánvállalkozóknak is és kiűzték egyszerűleg házaikból, ki a városból, mindazon athe-neieket, a kik eddigelé Athenében valódi állampolgárok voltak ugyan, de nekik, a Harmincnek nem tetszetek. Így hajtotta végre Kritias azon programját, mely „a régi jó erkölcsök helyreállítására“ volt irányozva.

Valóban az athenei alkotmányjog nézponjtjából tekintve, nem conservativ reactio volt ez, hanem a vérgögös rablógyilkosok egészen sajátyszerű radicalismusa.

A harminc zsarnok e korszakát egy fegyvertény, Thrasybulos diadala, s Kritias eleste, vagy ha úgy tetszik, azon beszéd zárja be, melyet a két csatázó fél kiengesztelésére Kritias hullája fölött Kleokritos mondott. A tiz *αυτοκρατωρ* kormánya, mely most a város egy részében a letett harminc zsarnok helyébe lépett, külön alkotmányjog-történelmi korszakot nem képezhet: azon rövid időköz neve, mely a harminc zsarnok letételétől, illetőleg Eleusisbe menekülésétől a tömeguralom formaszerénti visszaállításáig elterül, — ezen időköznek neve nem lehet egyéb,

mint Anarchia. Igaz, e nevet magára a 30 zsarnok uralkodásának egész idejére is szokták alkalmazni. Nem illeti meg. Anomiának lehetne ugyan még mondani ezen időszakot: de nem anarchiának. E vérgőgös rablógyilkosok valódi államhatalmat birtak Athenében megszervezni; s azon körülmény, hogy nem egy, hanem harminc *αυτοκράτωρ* gyakorolta rendszeresen ezen államhatalmat, nem gátolhat meg bennünket abban, hogy azon névvel ne illessük, a melylyel a korlátlan uralmat maguk a hellenek későbbi időkben illetni megszokták volt. Nevezzük tehát el mi is *αυτοκρατορία*-nak: mert ez találóbb a 30-ra, mint akár az *ὀλιγαρχία*, akár a *τυραννίς*, akár az *ἀναρχία*.

Tisamenos demokratiája.

(403—322 Kr. e.)

Eukleides új korszaka: így szokták nevezni azon nagy korszakot, mely a tömeguralom formaszeréni visszaállításától azon időpontig terjed, a melyben a krannoni győző ad alkotmányt a levert athenei államnak. De hát ki volt ezen Eukleides? Mi által tett ő oly szolgálatot az athenei alkotmányjog fejlesztésének, hogy ezen egész nagy korszak az ő nevéből nyerjen megörökítést? Archon volt, — Archon eponymos, s hogy azzá lett, azt mindössze csak azon véletlennek köszönhette, miszerént a sorshuzásnál a bab az ő nevének kedvez vala. Bizonyára nem elég indok arra, hogy megfedekezünk azon férfiról, a ki — „alacsony“ születése és vagyontalansága dacára — alapos törvényismeretei által nélkülözhetlenné tudta magát tenni a legfontosabb pillanatban egy oly kevély államéletre nézve, minő az athenei demokratia volt. Tisamenos tette meg azon indítványokat, a melyeknek elfogadása által az ekklesia a tömeguralmat formaszerént visszaállította, és egyúttal sokkal nagyobb közjogi műgonddal megszervezte, mint a mennyire ez az athenei államban valaha megszervezve volt. Emeltessenek újból jogerőre az atheneiek régi törvényei; mindazon törvények, sulymértékek és egyéb mértékek, melyeket Solon behozott, sőt még Drakon törvényeiből is mindaz, a mi — Solon óta? — érvényben maradt, irassanak

együvé, és egészítettessenek ki oly törvényekkel, a melyekre a kornak szüksége van : ezt célozta Tisamenos indítványa. A legfontosabb mozzanat ezen indítványban természetesen azon új törvények alkotására esik, a melyek a kor igényeit voltak kielégítendőek. Nem ismerjük ez új törvényeket a maguk öszveségében : de valódi új korszakot alkot az athenei alkotmányjog történelmében azon törvény, mely kimondja vala, hogy ezentúl csak az 500, e célra kiküldött nomotheta által eszközölt szerkezete a lemásolt régi és a hozzáfüggesztendett új törvényeknek bir jogerővel, az ide föl nem vett, s nem irott törvények — az *ἀγραφοί νόμοι* — pedig érvényen kívül helyeztetnek. Valljon azon *ἀγραφοί νόμοι*-ra is szóllott-e ez, a melyeket az Eumolpidák voltak jogositva törvényerejűleg magyarázni?

Aligha; s még ha célzott is erre ama törvény, úgy egész általánosságban, a joggyakorlat nem kölcsönzött neki kellő élet-erőt. Lehet, hogy Kinesias istentelen pajkosságait azért túrték el e korszak elején, mert akkor tán még e törvény friss keletkezte visszatartotta a legbuzgóbbakat is ama verselőnek ily jogcímenű üldözésétől. De hát — hogy Sokrates elítéltetését ne említsem — Aristoteles vád alá helyeztetése *περὶ ἀσεβείας* szintén e korszakba esik. Vajjon nem kallott-e el addig már e törvény szintűgy, a minthogy a Solon törvénye is az állampolgárság születési kellékeiről elkallott volt már Perikles korában, s Periklesnek kellett azt éppen úgy, mint most Aristophonnak megújíttatni?

Élesen rí ki e korszak az ephialtesi tömeguralommal párhuzamból még az által is, hogy míg azon korszak alatt az Areiopag tanácsa a politikai ügyek teréről teljesen háttérbe szorúlt, s a *νομοφύλακες* intézménye által, meg a *γραφὴ παρανόμων* biztosítéka által helyettesítették : addig ezen korszak végnapjainak bekövetkeztéig a *νομοφύλακες* eltűnnek, a *γραφὴ παρανόμων* megmarad, s az Areiopag tanácsa teljes mérvben visszanyeri államtörvényszéki jogkörét. E magas államtestület ismét az alkotmány öre — jogi kapcsolatban a *γραφὴ παρανόμων*-nal. Az államhatalom végrehajtó közegei szintén új, időszerű, az előbbieknel rendezettebb szervezetet nyernek most, különösen a

pénzügyi közigazgatás terén. Ámde, hogy az állami kincstárnok — a *ταμίης τοῦ δήμου* — más néven a *ὁ ἐπὶ τῆ διοικήσει* hivatala és így ennek ellenőre, az *ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως* hivatala is csak e korszakon belül lettek volna fölállítva: ez egy oly nézet, mely napról-napra mindinkább tarthatlanná válik.

Tisamenos alkotmányjog-történelmi korszaka K. e. 403-tól egész Antipatros korszakának megnyitáig egységes és oszthatatlan.

A legjelentékenyebb módosítás, melyet e korszakon belül a belintézmények szenvedtek, a symmoriák intézményét érte: ámde e reformok ép oly kevésbé igazolhatnák e korszak megsztását, mint a hogy erre nem elégségesek azon módosulások sem, melyeket egyes *ταμίης*-ok államjövdelmi vagy közajándékpolitikája időről-időre okozott. Az *ἐκκλησιαστικόν* fölemelése, illetőleg visszahelyezése 3 obolosra szintén oly időpontra esik, a melyben a megdrágúlt életviszonyok e 3 obolosnak nagyobb-mérvű visszahatást a politikára már alig engedtek.

Mindent egybevetve, Tisamenos demokrátiája az ephialtesi demokrátiához képest haladást mutat az államszervezet rendszerezésében s a gondolatszabadság kifejlődésében; a jogegyenlőség mérveinek tekintetében nem mutat hátraesést, sőt azon tény, miszerént Hypereides — legalább a veszély pillanatában — az összes rabszolgák fölszabadítását merete indítványozni, ha nem is az érvényben állott jogrendet magát, de bizonyára a reformtörekvéseket e jogrenddel szemben, a jogegyenlőségi érzéket tekintve, oly világításba helyezi, minőt az ephialtesi korszak legszabadosabb éveinek emlékezete sem ígérhet az ítészetnek.

Antipatros alkotmánya.

(K. e. 322—318.)

A krannoni vereség után az athenei állam kénytelen volt a békeokmányban azon kötelezettséget is magára vállalni, miszerént megszünteti a demokrátiát és politikai jogok birtokában csak azon fölnőtt feddhetlen athenei férfiakat hagyja meg, a kiknek vagyona legalább is husz minára rug. Lehet, hogy e 20 mina nem az egész tőkeértékre, hanem csak az adótőkére

— *τίμημα* — vonatkozott; semmi esetre sem lehet azonban alatta évi jövedelmet érteni. Az ily census alapján állampolgárokul meghagyott athenei feddhetlen teljeskorú férfiak száma körülbelül 9000-et tett ki; több mint 12,000 eddigi állampolgár jogaitól megfosztatott, és kivándorlásra, Thrakiába utasítottatott.

Ennyi az mindössze, a mit Antipatros államszervezetéből ismerünk. Ezenfölül legfőlebb még csak azzal vagyunk tisztában, hogy Antipatros, dacára ezen alkotmánynak, korlátlanul uralkodott az athenei állam fölött egész halála napjáig. Nincs ok tehát rá, hogy az athenei államnak e korszakbeli alkotmányát timokrátiának nevezzük. Inkább volt az egy neve a leplezett *τιραννίς*-nak, mely az állampolgárokat bizonyos mérvig a politikai jogok látszatában részeltette ugyan, de nem — miként Solon — a vagyonfokok arányában, hanem egy általános census — ama 20 mina alapján.

Polysperchon demokratiája.

(K. e. 318—317.)

Polysperchon kegyelméből visszauyerte önkormányzatát az athenei nép. Mit jelentett ez? Polysperchon részéről csak egy hadicselt, vagy ha tetszik egy politikai stratagemát; az athenei nép részéről pedig egy önkéntelen nagy átalakulást. Polysperchon meghagyta, hogy a tömeguralom helyreállítsák: mert csak ebben mert szövetségest remélni Kassandros ellenében. Az athenei állampolgárságnak, úgy mint ezt Antipatros censusa leapasztotta volt, csak egy része volt makedon-ellenes, — a vagyonosbak már rég a makedonokkal tartottak volt, — a jogaikból Antipatros censusa által kiforgatott egykori állampolgárok nagy része pedig csakugyan eltelepedett volt már ekkor Thrakiába: úgy, hogy ha a makedon-ellenes párt magának az ekklesiában nagy többséget biztosítani óhajtott, kénytelen volt — saját vélt érdekében — oly módozathoz folyamodni, mely eddig páratlan volt az athenei állam történelmében. Kénytelen volt e párt nem annyira beeresztetni, mint behíni mindenkit, a kít csak lehetett, az ekklesiába: szabadot, nem szabadot, me-toikot, idegent, sőt még rabszolgákat és asszonyokat is, csakhogy

a párttöbbség biztosítva legyen. Polysperchon nem tiltakozott: hisz az ő érdeke azt kívánta, hogy Phokion minél előbb elítéltesse: és ezt csak ily ekklesia segélyével vitethette keresztül.

Ez volt Polysperchon demokratiája, — azon *πάτριος δημοκρατία*, melynek visszaállítását Arrhidaios Philippos nevében a maga fölszabadító levelében az athenei népnek lelkére kötötte volt.

K. e. 318—317, e rövid időhuzam alatt érte hát el az athenei alkotmány fejlődése a legnagyobb mérvű jogtágítást. Egyebet nem is tudunk ezen Polysperchon-féle demokratiáról. De ezen egy adat is döntő. Megértve ezen egy adat horderejét, azt mondhatnók, hogy ha volt joga az ekklesiának Eukleides archon beiktatásakor kitörölni az athenei alkotmányosság történelméből a Pythodoros archonságát mint törvénytelen, és *ἀναρχία* évének jelenteni ki azon egész évet, a melyben Athenében a kormány hatalmat a harminc zsarnok gyakorolta volt: akkor szintén följosítva érezhetné magát az athenei alkotmányjog történetirója, hogy az *ἀνομία* fogalmával vegye azonosnak Polysperchon demokratiáját.

Phaleroni Demetrios epistasiája.

(317—307 K. e.)

Azon tiz év, melynek folyamában phaleroni Demetrios állt Athenében az államügyek élén, a legnevezetesebb évek közé tartozik az athenei állam és társadalom értelmi, erkölcsi és anyagi történelmében. Ha nem veszték volna el azon művek, melyeket maga szánt e rendkívüli államférfiú az utókornak — az öt könyv *περὶ τῆς Ἀθηνῆσι νομοθεσίας* — a két könyv *περὶ τῶν Ἀθηνῆσι πολιτῶν*, — a *περὶ δεκαετίας*, — a *ὑπὲρ τῆς πολιτείας* — a *περὶ νόμων* — a *περὶ ἀνόμων*, — a *περὶ πολιτικῆς* — az *ἐκκλησία ἐνορχος* — és az *Ἀθηναίων καταδρομή* — ha nem veszték volna el a saját művei e fényes szellemnek: bizonyára oly korszakkal ismerkednénk meg, mely egy gyökeres reformot, egy egészen új állameszme megtestesülését jelentheti csak az athenei államjog történelmében.

Igy is, a ránk szállt adatok világánál tisztán látunk annyit,

hogy igaza volt Strabonnak, a ki szerént Phaleroni Demetrios οὐ μόνον οὐ κατέλυσε τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπηνόρθησε — nem csakhogy nem döntötte meg, nem oszlatta föl a demokrátiát, hanem, sőt inkább még nagyobb életerőre emelte azt, mint az valaha volt. — Drakon és Solon után őt nevezték már az ódonságban az athenei állam harmadik törvényhozójának: jele, hogy lényegesebb reformokat hoz vala be az athenei közjogba, mint a korát megelőzőtt nagy nevű államférfiak. Kormányzását mint *επιστάτης* azzal kezdte, hogy elrendelt egy népszámlálást és nem csak az állampolgárokat iratta össze, — miként Perikles az idegen gabna-ajándék kiosztásának alkalmából — de a metoikokat és rabszolgákat is. Egy államférfiú, ki így kezdte kormányzását, bizonyára csak inductivabb és alaposabb reformpolitikát követhetett, mint elődei. Nemcsak a színi előadásokat, leiturgiát, nemcsak a temetkezési ünnepélyeket szabályozta a takarékoság, — az *εισαγγελία* peres ügyeiben az illetékes bíróság tagjainak számát és a *δαιτητής*-ek jogkörét a szabadság és méltányosság érdekében, — de szabályozta az egyéni jogokat is szemben az állammal — *ὁ τοῖς ἄλλοις τιθέμενος θεσμοὺς* — καὶ τοὺς βίους τάπων — a közerkölcsiség és közillel szempontjából. Fölállította a *γυναικονόμοι* hivatalát a nők erkölceinek ellenőrzésére; visszaállította a *νομοφύλακες* intézményét a tisztviselők hivatalos eljárásának ellenőrzésére és egyáltalán az alkotmányos jogrend őreül. És a mi a legfőbb, életbeléptette a valódi szabadság első létföltételét, melylyel az athenei demokratia — miként láttuk — Perikles fénykorában sem birt, a gondolatszabadságot. Csakis Demetrios Phalereus *επιστάσιája* alatt élvezték a bölcsészek a tanítás teljes szabadságát. Ő nem csak hogy nem üldözte a bölcsészeket, sőt inkább mint Theophrastos méltó tanítványa, s önmaga is bölcsész, behelyezte őket tanzszékeikkel együtt az athenei állam remek középületeibe, melyeknek eddig legfőlebb oszlopos folyosói alatt, de nem benn a termekben, mintegy bujdokolva tauíthattak. E rendszabály valódi korszakot alkot az athenei alkotmányjog történelmében, mely eddigelé a gondolatszabadságot — minden isegoriája dacára — legkevésbé számíthatta ismérvei közé.

Phaleroni Demetrios nem uralkodott, nem kormányzott korlátlanul. Ő a törvények uralmára törekedett; a törvényes formák betartásával gyakorolta — az athenei politikusokat messze túlhaladó — szelleme és műveltsége ékesszóllásának meggyőző varázshatását az ekklesiára.

Az ekklesia az ő epistasiájának folyamában nem volt merő árnyék, mint Antipatros alatt. Nem is volt oly meghatározatlan vegyülék, mint Polysperchon korában: hanem valódi önkormányzati legfőbb közege volt mindazon állampolgároknak, a kiknek tőkeértéke legalább 1000 drachmára rúgott.

E census nem engedi meg, hogy az athenei államot e tiz év folyamában tiszta demokratiának tekintsük formailag is: ámde e census alacsony volta éppen nem gátolhatta az állami élet lényegét abban, hogy — ugyancsak e népnevelő Demetrios szellemének jótékony behatása folytán — a tiszta demokratiának nemesebb előtanfolyamává ne váljék, mint a minő akár Peisistratos tyrannisa óta, akár Aristeides, akár Perikles korában az lehetett.

Phaleroni Demetrios epistasiájának ismét nem alkotmányos reform, hanem fegyveres erőszak és államcsíny vetett véget K. e. 307-ben.

Stratokles demokratiája.

Phaleroni Demetrios távoztával új korszak nyílik az athenei alkotmányjog történelmében. Stratokles az aljas demagog e korszak alkotó szelleme. Az ő indítványára emeli az athenei ekklesia — és ugyan bizonyára nem a phaleroni Demetrios alkotmányának jogfolytonossági alapján egybegyűlt, hanem bizonyára csakis a legújabb fegyvertények folytán fölülkerekedett párt egyoldalú intézkedése alapján, tehát ismét államcsínyszerűleg egybehívott ekklesia — Demetrios Poliorketest apjával Antigonossal együtt az olymposi istenek sorába; Stratokles indítványára szaporítja ezen ekklesia a Kleisthenes 10 phyléjét — Demetrios és Antigonos nevének dicsőíthetése végett 12-re: az ő műve tehát az is, hogy ezentúl az eddig ötszáz tagból állt

államtanács tagjainak száma 600-ra, a 10 strateg 12-re, és hasonló értelemben az eddigi 10 phyle által választott özsves tisztviselők száma 10-ről 12-re emeltetett.

Különben az államélet e kitágított keretben is ismét az ephialtesi demokratiától öröklött formákba zökkent vissza. A gondolatszabadság ismét nem létezett Athenében — legalább nem oly mérvben, mint Demetrios Phalereus alatt. Sunioni Sophokles törvényétől eltekintve marad e korszakból még elég bizonyíték ez irányban.

Stratokles által fölavatva, Olympiodoros hőstettei által megerősítve, így vonaglik végig e korszak egész K. e. 262-ig. Mint egységes egész — mondom — mert alkotmányjogi nézőpontból tekintve, nem jött közbe semminemű reform, a mely eléggé fontosnak tekintethetnék arra, hogy e korszak megosztásának támpontul szolgálhatna. Sem Demetrios Poliorketes ideiglenes „istenségé“-nek csufondáros félbeszakadta, sem Lacharesnek, e döntő politikai szerepre vergődött tolvajnak tyrannisa, sem végül Hierokles, Glaukos és Lykinos viselt dolgai nem elég nyomatékosak arra, hogy alkotmányjogilag korszakalkotó eseményekül érvényesülhessenek. Mindent egybevetve, ugyanis, ezen egész stratoklesi demokratia az állam beléletét illetőleg, ismét nagyon közel jutott ahhoz, a mit *δημοκρατία*-nak szabad nevezni. Midőn az ekklesia azt határozza, hogy Demetrios Poliorketesnek minden akarata, minden szava törvény legyen az athenei népre nézve: merő önérdékből oly hizelgést és pajkosságot követett el, mely nem férhet meg egy pillanatig sem a törvények uralmával, de még az alkotmányosság legtágabb fogalmával sem: és midőn az ajándékszóró kéz egy szeszélyes pillanatában megsarcolja ugyanazon tömeget, melyet eddig kincsekkel halmozott el, mert „Lamiának pénz kell szappanra“ —: akkor az athenei ekklesia maga nyiltan bevallotta, hogy az isteni *καταβάρης*-t nem tekintette első bevonulásától fogva soha egy percig sem egyébnek, mint idegen hódítónak. Nincs ok tehát rá, hogy az athenei nép eme hizelgő pajkosságát korszakalkotó elemül akarjuk bele-
szőni az alkotmányjog történelmi organismusába. Lachares és a másik három kalandor viselt dolgai pedig sokkal inkább helyi

természetű dolgok voltak, és sokkal rövidebb idő alatt értek véget, semhogy intézkedéseiknek helyet nyithatnánk az intézmények sorában. Mind e mozzanatok csak élesebben kirívó élettünetei voltak azon anomianak, a mely — miként mondám — ezen egész korszak demokratiáján többé-kevésbé zajos folytonosságban végigvonúl.

K. e. 262-ben megadta magát a város és vele az állam a makedon hatalomnak. Az éhség vitte reá. E pillanattól fogva megszűnik az athenei állam a szó komoly értelmében független állam lenni.

Hizeleg majd az aegypti, majd a pergamoni királyoknak: és csak e hizelgésből, csak e koldulásból tengetheti már ezentúl dísztelen életét — míg végre a rómaiak fegyverei vetnek véget e tengéletnek.

Ezek az eredmények.

Vajjon állíthatjuk-e még az államesinyek ezen egész sorozata és az anomia ily gyakori megújulása dacára is K. Fr. Herman-nal és az ő egész nagy iskolájával, hogy az athenei államélet fejlődése kiválóan a törvények uralmán, az alkotmányos jogfolytonosságon alapúl vala?

Jegyzetek.

(A 3—4. oldalhoz.) Az athenei demokratiát a modern államtudomány nézpontjából még vajmi kevesen méltatták philologiai buvárlatok alapján. Grote („History of Greece“) művében gyakran foglalkozik az athenei államintézmények fejlődésmenetével, azonban idevágó szakaszai nem is annyira tüzetes tárgyalások, mint többé-kevésbé illusztratív kitérések. Grotenál az athenei történelem anyagát is túlnyomólag még mindig a hadműveletek részletezgetései képezik. A 10.000 visszavonulásának Grote majdnem 10 annyi tért enged munkájában, mint az összes athenei alkotmánytörténelemnek. (69, 70, 71. Chapters.) E. Curtius („Griechische Geschichte“) már kevésbé egyoldalú, de az ő műgondteljes művében sem jut ki az athenei alkotmánytörténelemnek oly mérvekben, mint e tárgy tőle megérdemlette volna. Az egész athenei alkotmánytörténelemnek forrástanulmányokon alapuló kifejtését egész mai napig Hüllmann, Tittmann, Kortüm, Wachsmuth, Levesque régibb műveitől eltekintve — csakis K. Fr. Hermann „L. der griechischen Antiquitäten“ című maradandó becsű művének I. kötetében (5. Auflage, Heidelberg, 1874.) találja föl némileg szerves egészben a komolyabb tanulmányozó; már G. F. Schömann „Griechische Alterthümer“ I. kötete (3. Aufl. Berlin 1871.) kevésbé gyökerezteteti — a Hermannénál tagadhatlanul sokkal jobban kidomborított — előadását minden egyes mozzanatra vonatkozólag közvetlenül értékesített forráskutatásban, — a „Verfassungsgeschichte Athens“ (Leipzig 1854.) című értekezése túlnyomólag Grote nézetcinek méltatásával foglalkozik; — Filon „La Démocratie Athénienne“ (Paris 1854.) című műve nem éri el Hermann színvonalát; L. Schmidt „De Atheniensis reipublicae indole democratica“ (Marburg, 1866.) és Lenz „De populi Atheniensium potestate quomodo orta, aucta, exulta sit“ (Halle 1866.) alaposabbak, de éppen nem kimerítők. A legszélesebb alapon szólt a tárgyhöz ujabban G. Perrot („Le droit public d'Athènes“, Paris 1874.): ámde az attikai szónokok ezen elmélyedt buvárlója egyáltalán nem nyújtja az egész athenei alkotmánytörténelemnek képét még azon körvonalokon belül sem, a melyeket már Hermann elért volt, s ha W. Hartelnek akadémiai értekezései („Studien über Attisches Staatsrecht und Urkun-

denwesen“ (Wien, 1878) kétségenkívül mélyebben hatolnak is a forrásokba, illetőleg inscriptiókba, mint ez irányban ez eddigelé történt: ámde rendkívüli erőfeszítései dacára még sem sikerülhetett a bécsi tudósnak nagyobb horderejű, biztos, vagy csak valószínű eredményekhez jutni ugyanazon korszak határain túl, a mely korszakon belül Perrot buvárlatai mozognak. — Hazánkiai közül Télyf Iván ajándékozta meg a szaktudományosságot egy „Συναγωγή τῶν Ἀττικῶν νόμων“-nal (Corpus Juris Attici, Pestini et Lipsiae 1868.), mely hasonlíthatlanul becsesebb a Petitus-féle kritikátlan gyűjteménynél. — „Die Demokratie“ című művem (Leipzig 1877—78.) első kötetében, melyet majdnem kizárólag az athenei demokratia itézi méltatásának szentelek, megkísérlem korszakról korszakra mutatni be az athenei alkotmánytörténelem államintézményeit, — ott, hol ez lehetséges, miként az ephialtesi demokratianál, legalább megközelítőleg teljes képet nyújtva az egész államszervezetről, a többi korszakoknál pedig lehetőleg kidomborítva a jellegző vonásokat. — A Solon-előtti athenei alkotmánytörténelemre vonatkozólag, Lange, Philippi stb. buvárlatai mellett kiváló figyelmet érdemel dr. Swen Fromhold Hammarstrand svéd tudós műve, melyet maga az ősz Schömann is érdemesnek talált arra, hogy azt németre fordítsa.

(A 4—6. oldathoz.) L. szerzőnek „Die Demokratie“ című művét: I. Band, 1. Hälfte, Leipzig, Duncker und Humblot, 1877. pp. 4—24. — E. Curtius határt nem ismerő apotheosisát a Solon-féle alkotmányra aligha fogják megcáfolva látni szerzőnek i. h. kritikája által azok, kik az athenei alkotmányfejlődés nagy kérdését is kizárólag az aeschetikai iskola szemüvegén át szokták contemplálni: de az államtudomány objectív művelői nem fogják azért egybetévesztetni a józan ítézet postulatumait azon kegyelettel, melylyel E. Curtius érdemeinek egyébként tartoznak. — E helyütt, miután a többiekre nézve a „Die Demokratie“-ben elmondottakra utaltam, csak egyet akarok még megjegyezni. Schömann, (különösen „Verfassungsgeschichte Athens“ című értekezésében pp. 53—60) arról akar egyáltalán meggyőzni, miszerint Solon már maga bölcs előrelátással szabályozta volna a törvényhozást — νομοθεσία — azon bekövetkezhető esetekre vonatkozólag, a melyekben az athenei nép majd idővel módosítani fog akarni az ő törvényein. (H. össze Schömann Philol. 1866.). Schömann Herodotos I., 29 nem gátolhatja ugyan, sőt még tán Plutarchos: Sol. 25. sem, e föltevésben: de igenis határozottan ellenébe áll az ily érvelésnek azon tudósítás, mely szerint Solon törvényeit örök időkre érvényeseknek jelentette vala ki. (Gellius II, 12.). De még az esetben is, ha a Herodotos által említett 10 évi határidő kikötése állna is: ugyan van-e Schömannnak csak egyetlen egy pozitív bizonyítéka a mellett, hogy a νομοθεσίας-eket már Solon léptette volna bármi alakban is életbe? Az oly óvatoskodó iránylyal, minővel ő (Gr. Alt. I, p. 413.) föltevését körülbáncolja, nem bizonyít semmit.

Igaz, ha be tudná bizonyítani azt, a mit nem tud éppenséggel sem kimutatni, hogy t. i. Solon már a heliasta népbiróságokat is föllállította volt: akkor könnyebb lenne a *ρομοθεσία* jövőendő eljárásának szabályozását egybeköttetésbe hozni amaz ünnepelelt emlékü törvényhozó nevével: de még ekkor sem lenne bebizonyítva az, a mit bebizonyítottának tekintetui óhajt: mert Kleisthenes, Aristeides és Ephialtes nagy mérvekben módosították Solon alkotmányát, és mégis minden oda mutat, hogy mindazon nagy horderejű reformok, a melyeket ez államférfiak jogérvényre emeltek, éppen nem valami alkotmányosan rendszeres eljárásával a *ρομοθεσία*-nak, hanem csakis egyszerű psephismával lőnek életbe léptetve. Tehát ez is csak azon nézetben erősíthet meg bennünket, miszerént Solonnak nem tulajdoníthatunk oly intézkedést, melynek nyomaival különben is csak Ephialtes reformjánál találkozunk. — A mit E. Curtius l. p. 314. a szent törvények és polgári törvények közti különbségről ide vonatkozólag vitat, szintén merő hypothesis. — Tiszta, világos fölfogással érvel Oncken („Athen und Hellas“ I. p. 210—11).

(A 6—8. oldalhoz.) L. „Die Demokratie“ I. pp. 24—32. — Aristoteles (Polit. III. 1. 10. Kutorga (Mél. gréco-rom. Académ. de St. Pétersb. 1853.) akként értelmezi, hogy a *ξένους* és a *δοῦλους* alatt a metoikok két külön alfaját kellene érteni. Ez azonban nagyon önkényeszerű értelmezés és semminemű positiv nyomra nem támaszkodik. Nem sokkal helyesebb Bernay, Philippi és Bahr nézetét követve a *μετοίκους* alá vonatkoztatni, mint alfajt mindkét csoportot; különösen merész dolog pedig mint Kutorga tevő, a geomorokkal hozni őket oktani összeköttetésbe. Az általam főm a szövegben megkísérlett helyreállítás és értelmezés nem jár semmi további bonyodalommal. — Lugebil K. e. 496-ra véli rávitathatni az ostrakismos behozatalát. Ha áll az, hogy Charmos fia Hipparchos a Peisistratidák családjából lőn első áldozata az ostrakismosnak (Plut. Nic. 11.): akkor az ostrakismos első fogantatvétele már jóval korábban kell, hogy megtörtént legyen Athenében. — A sors — *κλάμος* — behozatalát már alig lehet ennyi valószínűséggel Kleisthenesnek tulajdonítani. — Az igaz, Herodotos a K. e. 490-iki év polemarchosát már *ὁ κλάμος λαχὼν*-nak nevezi; tehát azt következtették ebből, hogy a sorsot nem Aristeides a plataiai csata után (477 K. e.) keresztülvitt reformjának alkalmával, hanem még maga Kleisthenes hozhatta csak be mindjárt e korszak megnyíltával. Így Böckh, Schömann és E. Curtius is. Grote kételyeket támasztott Herodotos idézett helyének megbízhatóságára nézve: és ha e kételyek egymagukban véve nem is nyomatékosak, Duncker érvelése meglehetősen tetszetős azon nézet mellett, mely azt állítja, hogy a hivataloknak — különösen az archonok hivatalainak — sorshuzás általi betöltése oktani kapcsolatban áll Aristeides azon reformjával, mely a plataiai csata után, ha nem is rögtön, de körülbelül mintegy két év mulva, tekintet nélkül a *εἰμημα*-kra, az ösz-

szes athenei állampolgárok előtt megnyitotta a hivatalokat, s az archonságot is. — Szóval a sorshuzás behozatalát Kleisthenesre nem lehet rábizonyítani. — Másfelől azonban azon nézet is tarthatatlan, melynek Lugebil adott kifejezést, a ki a sorshuzás behozatalát egész Ephialtes korára (462 K. e.) akarja leszállítani. (Schömann: „Jahrbücher der Philologie“ 1872. p. 148.)

(A 9. oldalhoz.) Aristeides psephismája — 1. Plut. Arist. c. 22, — Aristot. Polit. V., 3, 5, — Isocrat. adv. Lochit. 20. — Hogy nem annyira nagylelkűség vitte rá Aristeidest ez indítvány megtételére, vagy legalább az athenei ekklesiát ez indítvány elfogadására, mint inkább a kényyszerűség szemben a negyedik vagyonosztály tagjainak, a kereskedőknek, hajósoknak stb. immár — a salamisi csata óta — ugyancsak fölfokozódott anyagi és társadalmi erejével: ez kiderül azon körülményből is, hogy nem a plataiai csata évében (479 K. e.), hanem két évvel később (477 K. e.) lőn csak e psephisma az ekklesia elé terjesztve. A lelkesedés, a hálaérzet bizonyára már nyomban a csata után keresztülvitte volna azt, hacsak e lelkesedés, e hála lett volna a rugó. — (L. „Die Demokratie“ I. pp. 70—99.)

(A 10—13. oldalhoz.) Ezen nagy korszaknak első felét közönségesen Perikles korának szokták nevezni, a másikat pedig a zabolátlan vagy ha úgy tetszik, az elegyitlen tiszta demokratia — *ἄκρατος δημοκρατία* korának. Ám maradjon művelődéstörténelmi nézpontról a Parthenon építőjének, Pheidias pártfogójának és Anaxagoras tanítványának a neve halhatatlan emlékül örökölve át azon évtizedekre (462—429 K. e.), a melyek folyamában Perikles a város földszítésére oly elvéhetetlen műveket hoz vala létre: alkotmányjog-történelmi nézpontról Periklesnek nem jutott döntő szerep. Ephialtes, — ugyanazon Ephialtes, kit a legújabb időkig olybá szokott csak venni a hagyományos ítéset, mintha legfőbb holmi ügynöke lett volna Periklesnek — ezen Ephialtes volt az alkotmányjog történelmében a valódi korszakalkotó. Róla mondja valaki Harpokrationnál és nem Periklesről e fontos szavakat: *τοὺς ἄξονας καὶ τοὺς κύρβεις ἀνωθεν ἐκ τῆς ἀκροπόλεως εἰς τὸ βουλευτήριον καὶ τὴν ἀγορὰν μετέστησεν* — (Harpocrat. v. ὁ κάτωθεν νόμος). Róla és nem Periklesről mondatik, hogy „tulcsordulásig tölté meg a szabadság kelyhét“. — Oncken államcsinynek nevezi Ephialtes reformját: ámde azon tény, hogy Kimonnak és csapatjának Lakedaimonba vonúlta alatt, azaz nagy számú ekklesiasták távollétében történt meg az Areiopag tanácsa államtörvényszéki s egyéb magas bírósági jogkörének megdöntése, — ezen tény, mondom, egymagában nem jelent államcsinyt. Csak az esetben jelezne, ha kimutatható lenne, miszerént az ekklesia határozatképességét az athenei államnak valamely törvénye azidétt tüzetesen valamely határozott minimumához kötötte volna az ekklesiában jelenlevő állampolgároknak. Hanem ily törvény aligha létezett; legalább

korunknak egy ily athenei törvényről nincs tudomása. (A 6000 állampolgár jelenlétét megkövetelő föltét az ostrakismosra s egyéb kérdések napirendjére vonatkozott, a melyek közé a főnforgó esetet nem rovatolhatni be.) Plutarchos e kifejezése — τῶν δικαστηρίων κυρίους ἑαυτοὺς ποιήσαντες — (Cim. 15) szintén nem érv még az államesiny fölvéte mellett. Mert hiszen, még ha szabadna is ezen kifejezés alá a fegyveres erőszak lappangó értelmét oda olvasni, azon körülmény, miszerént Kimonnak és hoplitáinak hazatértével sem sikerült a dolgok új rendjét megváltoztatni, egyenesen azt mutatja, hogy vagy Kimon távoztakor, vagy Kimon hazatértekor, de az egyik esetben okvetlenül meg kellett történnie az Ephialtes-féle indítvány békés utoni elfogadtatásának az ekklesia által. Ha van, mindezek dacára, e reformban egy mozzanat az államesinyszerüből: úgy ez csakis abban nyilatkozhatott, miszerént Solon az alkotmány-reformjánál követendő alkotmányos eljárás törvényszerű megállapításáról nem gondoskodott, Kleisthenes tehát, midőn a maga reformját keresztülvitte, a tételes jog dacára tette ezt, Aristoides reformja pedig a tételes jog ellenére csakis egy praecedensre, ugyancsak Kleisthenes reformjára hivatkozhatott, és így Ephialtes reformját Aristoides reformja mint praecedens szintén nem tehette még a tételes jog nézpontjából törvényszerűvé. Természetesen egészen másként fognak itélni e kérdésben azok, kik az ekklesia jogkörét elidegeníthetlen souverain jogkörnek kívánják tekintetni — ez az észjog álláspontja lenne — csakhogy azt, hogy az ekklesiába hányadik életében léphessen be az athenei szabad férfi, ismét csak a tételes jogra támaszkodva fognák-e concret-csere vonatkozólag, valamint egyáltalán is — megállapíthatni. Tehát ez uton is bajos a dolgot tisztába hozni. — Az ephialtesi korszak alkotmányjog-történelmi mozzanatainak részletezésére, és az oktani háttérben álló idézetekre nézve l. szerző művét: „Die Demokratie“ I, pp. 100—317. — Nem mulaszthatom el egyébként a Diopieithes psephismájára vonatkozólag e helyütt is a következőket hangsúlyozni: Grote (History of Greece.“ V, p. 365) következetes marad e kérdésben is önmagához. Ő, a ki a 10.000 visszavonulásáról egy egész vaskos kötetnyit ír öszve, ugyanezen művében, melyet „Görögország történelmének“ címez, Diopieithes psephismájának emlékezetét egészen el akarja simítani: a helyett, hogy ama psephismának nagy horderejét kellő bevilágításba helyezni igyekeznék, átsiklik rajta, mintha bővebb fejtegetést nem is érdemelne az. Sőt még csak tartalmát sem közli, tüzetesen meg sem említi, hanem csak úgy melleleg érinti meg egész perfid általánosságban. „Against Anaxagoras himself too, a similar indictment is said (!) to have been preferred, either by Kleon, or by Thukydidés son of Melesias, under a general (!) resolution recently passed in the public assembly at the instance of Diopieithes!“ Csak ennyit mond Grote idézett helyen — és csakis itt — az egészről. Ne csodálkozzunk

rajta. Hisz neki, az athenei demokratia szenvedélyes magasztalójának, az athenei „Demos” — önkéntes — ügyvédjének másként eljárni — lelkiismeretes kötelessége lett volna ugyan: de hát, ha Diopeithes psephismájának valódi jelentőségét földeríti, vajjon nem ment volna-e ezáltal nagy része azon fáradságnak veszendőbe, melyet évek hosszú sorozatán, s már annyi kötetten át a Demos csalhatatlanul bölcs erényeinek magasztalgatására fordított volt? — Grote egész iskolát birt létrehozni — nem annyira művének ellenállhatlan erejével, mint a körülmények saját szerű, véletlen összejátszása folytán (I. „Die Demokratie“ I, pp. XXXVII—L), — egy iskolát, mely a szakirodalom fölött jórészen még ma is uralkodik. Ez iskola uralmának róható föl egyedül, hogy az ephialtesi demokratia alkotmányának valódi szellemével még mindig nem ismerkedhetett meg a modern tudományosság. Thukydides egy helyére támaszkodva, azt akarják kiolvasni az ott beszéltetett Perikles szavaiból, hogy az athenei demokratia e korban már teljes mérvben élvezte volna a szabadságot: „*ἐλευθέροις δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους καθ' ἡμέραν ἐπιτηδεύματων ὑποσίαν, οὐδὲ δι' ὄργης τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρῶντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς τὲ τῆ ὄψει ἀχθῆδονας προστιθέμενοι.*“ (Thucyd. II, 37.) E szavakból akarták kiolvasni még a legutóbbi napokban is, hogy az egyéni szabadság, tehát a gondolatszabadság, lelkiismeretszabadság stb. már teljes fényvel virágzott Perikles korában. Hogy mennyire kicsinyes az ily erőlködés oly tényekkel szemközt, mint a Diopeithes-féle psephisma — Anaxagoras, apolloniai Diogenes, Damon, Pythokleides — Pheidias, Aspasia — üldöztetése: azt hiszem, sikerült tüzetesen és egész körül-ményességgel „Die Demokratie“ című művemben kimutatnom (I, pp. 216—225). És ugyan mit is állíthat szemközt e tényekkel a philologiai-lag buvárló kritika? Legfőlebb oly érveket, minőket Freese hoz föl munkájában („Die Freiheit des Einzelnen in der attischen Demokratie“, Stralsund, 1858), érveket, melyek a gondolatszabadság alapvető nagy kérdését tulajdonkép mégis érintetlenül hagyják, vagy legfőlebb oly elmefuttatást, minőt Schömann kockáztat az athenei „szabadság“ jó hírvének megvédésére („Griechische Alterthümer“, II, pp. 583—7). Hogy mily csekély nyomatékkal bírhat egy ily természetű elmefuttatás, mint Schömannó főntjelzett tényekkel szemben, de már egymagában is: ezt szintén kifejtve találja olvasó említett művem előszavában (I. p. LXI—II). — Most még csak azt szabadjon megjegyezmem, miszerént már azon modor, a melyben Schömann Diopeithes psephismáját tárgyalja, szomorú tanuságot tesz azon mügondtalanságról, a melylyel az ily fajtájú kérdések fölött még magának Németországnak reál-philologiai köreiben is döntené szoktak. Schömann Renan „Les Apôtres“ című munkájának egyik — különben meglehetősen fölületes — helye ellen polemizálván, azt, hogy az atheneieket nem érheti a vallási türelmet-

lenség vádja, többek közt azon körülménnyel is bebizonyíthatni véli, miszerént az athenei nép Anaxagorast nem kizárólag böfészkedése, illetőleg kosmosophiai tanai miatt, hanem egyúttal politikai indokokból is vette üldözöbe (I. m. II. p. 585.) (A mi hogy mit sem bizonyít az athenei nép türelmessége javára, l. „Die Demokratie“ i. h.) Ezek után Schömann nyomban így folytatja : „Auch hören wir nicht, dass Priester als Vertreter der religiösen Interessen sich an dem Verfahren gegen Anaxagoras besonders (!) betheiligt hätten; vielmehr der erste Schritt gegen ihn wurde von einem nicht zur Priesterschaft gehörigen Chresmologen oder Wahrsager gethan, dem nicht eben vortheilhaft bekannten Diopethes, der schon seines Gewerbes wegen ein unversöhnlicher Feind der Aufklärung sein musste, und dabei durch eine Art von populärer Beredsamkeit auf die Masse zu wirken verstand.“ (Tehát Schömann nem arra helyezi a fősúlyt. — midőn az athenei nép vallási türelmességéről vagy türelmetlenségéről van szó — hogy Diopethes indítványát maga az ekklesia, tehát az egész nép mint souverain hatalom elfogadta, — hanem arra, hogy (valódi) pap volt-e Diopethes vagy csak amolyan jósféle, chresmolog?) „Dieser — folytatja Schömann — sei es lediglich aus eigenem Antrieb, sei es auf Anstiften Anderer, trat in der Volksversammlung mit dem Antrage auf, dass gegen Leute, die nicht an die Götter glaubten und sich unterfingen über die himmlischen (!) Dinge neue (!) freigeisterische (!) Lehren vorzutragen, durch Eisangelie einzuschreiten sei.“ (Gr. Alt. II. p. 585.) Diopethes psephismája, miként a szövegben láttuk, így szólt : „*εἰσαγγέλλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας, ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας*“. És hogyan értelmezi e psephismát Schömann? Először is az ἢ-t, mely a τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας-t a λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας-szal egybeköti, egyszerűleg olybá veszi, mintha nem is ἢ, hanem τε καὶ lenne, és ezen erőszakoskodás folytán „und“-dal adja vissza, a mi pedig e helyütt lényeges különbséget involvál, miután Schömann értelmezése úgy tünteti föl ez által a dolgot, mintha e rendszabály csak azon természetbuvárokat lett volna sujtandó, a kik nemesak a természet-tüneményeket értelmezgetik, de az istenek létét is tagadják : holott az eredeti szövegben amaz ἢ ily fölvétre éppen nem jogosít. Az eredeti szövegben az mondatik, hogy közvád alá helyeztessenek mindazok, a kik az istenek létét tagadják, vagy (ἢ) a természettünemények okait ésszerűleg elemezgetik. És ez már azután egészen más. Mert az államvallás isteneinek tagadását büntetni még sokkal szelidebb stadiuma a vallási türelmetlenségnek, mint a természetbuvárokat csak azért büntetni, mert természetbuvárok — még ha nem is tagadják nyíltan az államvallás isteneit. — Schömann nagyon indokolatlanul jár el akkor is, midőn a λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας-t úgy fordítja, hogy „sich unterfingen über die himmlischen Dinge neue freigeisterische

Lehren vorzutragen“. A τῶν μεταφάσεων-t „himmlische Dinge“-vel adni vissza, különösen ezen vonatkozásban azért nem correct eljárás, mert a „himmlisch“ alatt nagyon könnyen holmi olymposi dolgokat sejtethet olvasóval, és nem fejezi ki tisztán világosan azt, a mit jelent, t. i. természetüneményeket, ú. m. napot, holdat, csillagokat, szelet, esőt, menydörgést, villámlást, szivárványt stb., szóval üneményeket, mint a nőknek buvárlásával Anaxagoras és apolloniai Diogenes azidőtájt Athénében tüzetesen foglalkoznak vala. Az is szelidebb foka lenne a vallási türelmetlenségnek, ha a nép csak azokat rendeli el köztudat alá helyezettetni, a kik az ő államvallásának mythológiáját feszegetik, már t. i. a bevett dogma ellenére, mintha már azokat is kérdőre kívánja vonatni, a kik azt buvárolják, hogy milyen távul van, minő állagú a nap, mekkora, minő fölületű a hold, honnét ered a szél s az eső? De a legmegdöbbentőbb, hogy Schömann a λόγους διδασκοντας-t így írja körül: „neue freigeisterische Lehren vorzutragen“. Ugyan mért „neue“? Ugyan mért „freigeisterische“? Benne van-e a λόγους διδασκοντας-ban akár az újdonság, akár a Freigeisterei fogalma? — Sajátságosul jár el Schömann Diopeithes személyével is. Mintha fontosabb dolgot és biztosabbat nem is lehetne tudni e nevezetes athenei népszónokról, egyszerűleg csak annyit jegyez meg róla, hogy a hívők az isteni dolgokban fölötte jártasnak, a hitetlenek pedig dühös bolondnak, vagy őrzöngőnek tartották. Idézi pedig Diopeithesre vonatkozólag a következő helyeket: Plut. Ages. c. 3; Xenoph. Hellen. III, 3, 3 (mintha e két hely egész bizonyossággal erre a Diopeithesre vonatkoznék!), — továbbá Aristophanes scholiastáját ad Av. v. 988; Equit. v. 1085; Vesp. 380. — Őszintén sajnálhatjuk, hogy Schömann közelebbről nem vette szemügyre mindazt, a mit ugyancsak Aristophanes scholiastájából Diopeithesre vonatkozólag megtudhatni: „Σύμμαχος δὲ καὶ μανιώδη φησὶ τὸν Διοπέθει τὸν ῥήτορα (sic), ὡς καὶ Τηλεκλειδῆς ἐν Ἀμφικτύουσι δῆλον ποιεῖ. παρὰ κείτῃ δὲ καὶ τὴν Φρονίχου ἐμπροσθεν ἐν Κόρινθῳ·

Ἄνῃσιν χορεύει, καὶ τὰ θεῶν καλά·

Βούλει Διοπέθει μεταδράμω καὶ τύμπανα;

Τοῦτάββα: καὶ Ἀμειψίας Κόρινθῳ·

Ἵστε ποιούντες χρησμούς αὐτοὶ διδάσκει

ἄδειν Διοπέθει

τῷ παραμυνομένῳ. (Ad Aristoph. Av. v. 988.)

Ugyancsak e scholiasta

azonban ad Aristoph. Vesp. 380 ekként nyilatkozik: „Διοπέθους ὡς παρόστημά τι τοῦ Διοπέθους ἔχοντος μανιώδες. ἦν δὲ ὁ Διοπέθης ῥήτορ. μήποτε δὲ οὐτός ἐστιν ὁ καὶ παρὰ Φρονίχῳ“. — Ha most fölütjük Aristophanes „Darazsait“, úgy találjuk, hogy ott a 380-dik vers ekként hangzik:

δῆσας σαυτὸν καὶ τὴν ψυχὴν ἐμπλησάμενος Διοπέθους.

A *ψυχὴν ἐμπλοσόμενος* egyenesen arra látszik utalni, hogy azon Diopithes, a kit Telekleides és Ameipsias őrzöngőnek irnak le, és a kit Ameipsias jósként szerepeltet, mint őrzöngő *ῥήτωρ* is ismeretes volt Athenében : a mit kár, hogy Schömann elhallgat, vagy tudomásul nem vesz : mert ez egy oly tény-körülmény, mely bizonyára nagyon is jellegző színt kölcsönöz a Perikles-korabeli athenei alkotmányos pártéletre. (A mit Lobeck „Aglaopham“. p. 980 és Droysen „Comment. de Av.“ p. 22, 18 Diopithesről mondanak, nem oszlathatja el a kéte-lyeket.) — Az ephialtesi demokratiára vonatkozó s idevágó vitás kérdésekről bővebben l. „Die Demokratie“, — i. hh. (Adolf Schmidt műve „Das Perikleische Zeitalter“ Jena I, 1877, II, 1879, nem mond semmi újat e korszakról alkotmányjog-történelmi nézpontról.)

(A 13—15. oldalhoz.) — L. a. „Die Demokratie“ I, pp. 317—334. — E. Curtius műgondteljes művében kiválólag gyenge azon darab, melyben a „Négyszáz“ viselt dolgait tárgyalja. Egészen téves pedig az, a mit a főszereplők politikai tanairól mond. („Gr. G.“ II, p. 647.) Nem is sejti, úgy látszik, azon irányeszméket, a melyek Antiphonnak és bölcselkedő szellemi proletár-társainak, e túlnyomólag alacsony származású és így minden vérgög nélküli reformereknek törekvéseit lelkesíthették, akkor, midőn a 400-as kormány egybeállítását a phylékre való tekintet nélkül eszközölték. Ne csodálkozzunk rajta : az érdemdús történetirő azon hiszemenben van, hogy : „Das Programm der Oligarchen (már t. i. e Négyszázét) lernt man aus der pseudo-xenophontischen Schrift über den Staat der Athener kennen, welche Böckh I 433 dem Kritias zuschreibt“ (II p. 759, jegyzet 77). Wattenbach és Scheibe sem mélyedtek eléggé bele ezen nevezetes államcsíny alkotmányjog-történelmi kritikájába. — Tagadhatlan elmeíllel boncolgatja Gilbert („Beiträge zur Inneren Geschichte Athens im Zeitalter des peloponnesischen Krieges“, Leipzig, 1877) ezen átalakulás viselt dolgait, de a főszereplők által megtestesítendett irányeszmék kérdésével tüzetesen nem foglalkozik.

(A 15—16. oldalhoz.) L. „Die Demokratie“ I, pp. 335—364. — Megfoghatatlan, hogy mennyire nem bír még E. Curtius sem megszabadulni azon hagyományos kegyeletről, melyben a conservativ iskola Alkibiadest az athenei jeunesse doréának ezen minden magasabb képzettség nélküli, minden komoly irányeszme nélküli, ledérül pajkos csíny-gyártóját az athenei alkotmányjog-történelemmel szemben mind végig részletetni szokta. Részemről legalább egyéb reformeszmét egyáltalán nem bírok tőle származtatni, mint azt, hogy pár tengeri csatája sikerülvén, szemérmetlen argyrológiáinak folytán ismét pénzt hozott haza az állampénztárba, s ez által tényleg fölbuzdította az ekklesiát a közszolgálat ingyenességének — melyet pedig jelszóúl ő maga hangoztatott — eltörlésére, az *ἐκκλησιαστικόν*, a *ἠλιαστικόν*, és a *θεορικόν* újbóli behozatalára. — Az arginusai hadvezérek perét ujabbban alkotmányjog-történelmi néz-

pontból is többen szellőztetik (Herbst stb.): sokkal fontosabb lenne egyébként tisztába hozni a Demophantos psephismájának idejekorát egész szabatossággal. J. Droysen („De Demophanti Patroclidis Tisameni populiscitis“, Berlin 1873) nem döntheti még meg az eddigi vitapontokat. — Gilbert a maga *συγγραφεὶς*-féle elméletével szintén kételyeket hagy még maga után.

(A 16—18. oldalhoz.) Hogy Kritias és társai közelebb álltak a végzős conservativismushoz mint Antiphon, Archeptolemos és Andron, ezt a „Die Demokratie“ I. sajtó alatt levő füzetében kimutathatni remélem. A „λόγων τέχνην μὴ διδάσκειν“-t nem lehet ma már másként értelmezni minthogy az tüzetesen a dialektika és retorika tanításának eltiltására vonatkozott, nem pedig a *φυσιολογία* vagy ha úgy tetszik a *μεταφυσικὴ φυσιογνωσία* eltiltására is, miután Kritias még kevéssel a 30 uralomra vergődtevel ő maga is ugyancsak *φυσικός*-kodott. (L. az ő elméletét a vérről, mint a lélek székhelyéről, Pseudoplut. Plac. Phil. I, 7; Alex. Aphr. Philop. in Aristot. de Anima I, 2.) De Sokrates nem is lett volna már ekkor sujtva a *φυσιολογία* betiltása által: pedig a megalózott paiderasta Kritias előtt ez volt a főcél.

(A 18—20. oldalhoz.) L. a Perrot: „Essai sur le droit public d'Athènes“ című művére és Hartel „Studien über Attisches Staatsrecht und Urkundenwesen“-jére teendett megjegyzéseimet a „Die Demokratie“ I sajtó alatt levő, legközelebb megjelenendő illető szakaszában e címhöz: „Die Demokratie des Tisamenos“ — Schäfernek „Demosthenes und seine Zeit“ című különben oly értékteljes műve nagy terjedelme dacára sem foglal kozik elég tüzetesen e korszak alkotmányjog-történelmi mozanataival.

(A 20—21. oldalhoz.) E korszakokat, bármennyire rövidek, beható tanulmány tárgyává alkotmányjog-történelmi tekintetben a réalphilologia mindeddig nem tette. Antipatros alkotmányozásáról Grote („H. G.“ XII pp. 678—9) csak futólag emlékezik. Suidas azon nevezetes helyét, mely szerént Antipatros „κατέλυσε τὰ δικαστήρια καὶ τοὺς ἠθηραίους ἀγῶνας (v. Ἀντιπατριος)“ ép oly kevésbé buvárolta, mint nem Diodorosét, mely szerént „Φωκίων ὁ ἐπ' Ἀντιπάτριον τὴν τῶν ὄλων ἀρχὴν ἐσχισκῶς“ (Diod. Sic. XVIII, 65). — Polysperchon demokratiájának föltételeit, körvonalait sem igen szokták eddigelé figyelemre méltatni. Curt Wachsmuth („Die Stadt Athene im Alterthum“), Böckh ellen polemizálva tagadja, hogy az Antipatros által kiüzött 12,000 athenei állampolgár K. e. 318-ban visszanyerte volna alkotmányos jogait; szerénte „Sie kehrten zwar damals zurück (Diod. Sic. XVIII 66, Plut. Phoc. 33.), aber zum Bürgerrecht zugelassen wurden 317 bloss die, welche Vermögen von wenigstens 1000 Drachmen besaßen“ (I, p. 609). Tehát még az oly alapos réalphilolog is mint Curt Wachsmuth, egészen kifeled egy egész korszakot az athenei alkotmányjog történelméből: a Poly-

sperchon demokratiáját, mely, bármily rövid ideig tartott is (318 K. e.), élesen körülhatárolt önálló egésznek képez Antipatros alkotmányossága és Phaleroni Demetrios epistasiája között. Böckhnek, bármennyire megtámadják is Oncken és Müller-Strübing, s egyáltalán a Grote iskolája, — az öreg Böckhnek, úgy látszik, a realiakban mégis csak jobb szeme volt.

(A 22—24. oldalhoz.) Demetrios Phalereus korszakáról lehetőleg kimerítő méltatást fog találni olvasó: „Die Demokratie“ című művemben, a mit előre megjegyezni annyival inkább szükségesnek tartok, mint-hogy sem Ostermann „Commentationes de Demetrii Phalerei vita, rebus gestis et scriptorum reliquiis“ (Hersfeld 1847—57), című értekezései, sem S. J. Legrand és J. Tychon pályanyertes „Mémoire“-ja „Sur Démétrius de Phalère considéré comme orateur, homme d'état, érudit et philosophe“ (a brüsseli kir. tud. akadémia munkálatai közt, Tome XXIV) nem felelnek meg egészen azon kívánalmaknak, melyeket az athenei alkotmányjog történelmének nézpontjából a kritikával szemben támaszthatni. — Arra, a mit Demetrios Phalereusról Grote beszél, csak azt mondhatni, a mit Marc Aurel mondott és *ἐαυτὸν*: „*μη̄ με̄ ἀπαγε̄ ἐς σεμνοτυφίαν*“. Az adatok kellő készlete ép úgy hiányzik nála e nevezetes 10 évet illetőleg mint a komoly tárgyilagosság.

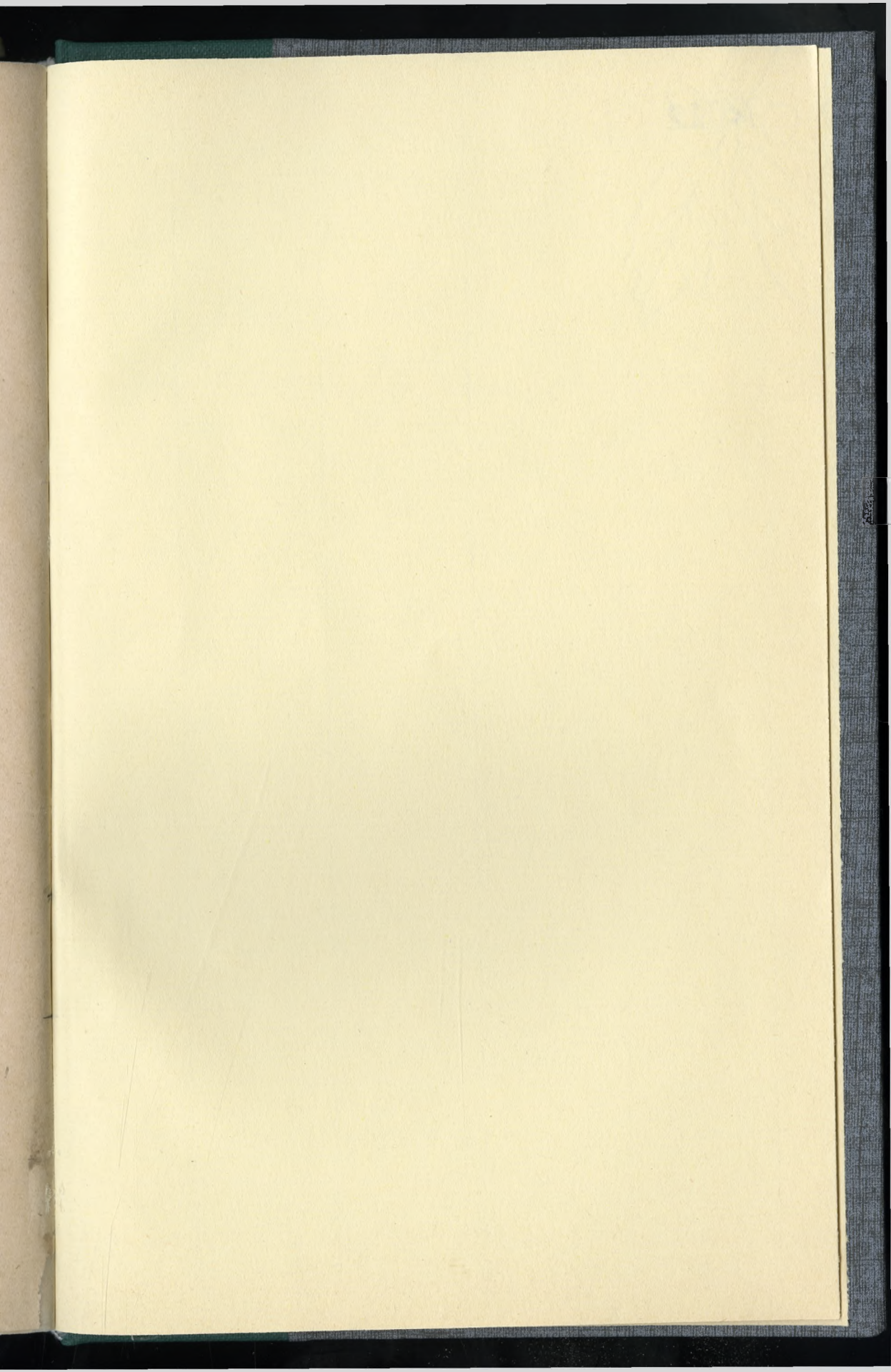
(A 24—26. oldalhoz.) A „Die Demokratie“ prospectusában (I, p. XI) tévesen áll „Die Demokratie des Stratokles“ helyett még a „Die Demokratie des Olympiodoros“, szintűgy mint fönnebb „Die Demokratie des Eukleides“ e helyett: „Die Demokratie des Tisamenos“. Ezt azért jegyzem meg, mert e névcsere nagyban megzavarhatta azon tisztá. világos fölfogás esélyeit, melyet az athenei alkotmány-korszakok genetikus kidomborítására, művem folyamában következetesen mindvégig tolmácsolni óhajtottam. A Stratokles demokratiájának korszakára vonatkozó alkotmányjog-történelmi mozzanatok behatóbb és körültekintőbb buvárlatokat igényelnek, mint a minőket eddigelé a reálphilologia megejtett. Hertzberg tanulmányai nagyon jellegzők azon modorra nézve, a melyben a „késő hellenség“ korát eddigelé méltatni szokták. Ez azonban még nem elégíthet ki: Kumanudis lenne leginkább hivatva az ő epigraphikai kutatásai által az itt-ott szakadozva folytatott munkálatokat a kellő mederbe terelni. — A szöveget illetőleg most csak annyit jegyzek még meg, miszerént sunioni Sophoklesnek, Amphikleides fiának törvényét — *μηδὲνα τῶν φιλοσόφων σχολῆς ἀφηγεῖσθαι, ἂν μὴ τῆ βουλῆ καὶ τῷ δήμῳ δόξῃ· εἰ δὲ μὴ, θάνατον εἶναι τὴν ζημίαν* — én most is hajlandó vagyok akár a Poliorketes által visszaállított (Stratokles-féle) demokratiának elejére, t. i. K. e. 306-ra helyezni vissza, akár pedig K. e. 318-ba, Polysperchon demokratiájának korszakába: az érveket ott fogja találni olvasó „Die Demokratie“ című művem I. kötetének jegyzeteiben. Semmi esetre sem fogadhatom el azonban azon

nézetet, mely szerént e törvény Phaleroni Demetrios epistasiája alatt alkottatott volna. A ki phaleroni Demetrios culturpolitikáját ismeri, ezt teljes lehetetlenségek fogja tartani. Tudjuk, hogy egy év leforgása alatt e szennyes törvény az athenei nép által visszahuzatott, és Sunioni Sophokles 5 talanton birságra ítéltetett. Vajjon ki birta oda befolyásolni az athenei népet, hogy magáról e foltot oly hamar letörölje? Ez csak egy nagyon hatalmas ember lehetett, a ki egyúttal a szellemi haladásnak hő ápolója volt. Már pedig egy ily férfiú inkább volt phaleroni Demetrios, mint Demetrios Poliorketes, fia azon Antigonosnak, a ki ugyancsak nem nagy barátságot mutatott a bölcsészek iránt. És ily fölvét mellett még legkönnyebben megérthető a dolog: Polysperchon vad tömeguralma kiüzi 318-ban a bölcsészeket, 317-ben phaleroni Demetrios kerül az athenei állam élére, és ez visszahuzatja a törvényt, visszahivatja a bölcsészeket. — Ámde a K. e. 306 év mellett is szólnak (L. szerző i. m.). A mi pedig Alexis töredékét illeti, a melyben valamely Demetrios magasztaltatik, mint a bölcsészek kikergetője, ez a főnebbi fölvétre nézve nem akadály:

Τούτ' ἔστιν Ἀκαδημία, τούτο Ξενοκράτης.

*Πολλ' ἀγαθὰ δοῖεν οἱ θεοὶ Δημητρίῳ
καὶ τοῖς νομοθέταις, διότι τοὺς τὰς τῶν λόγων,
ὡς φασί, δυνάμεις παραδιδόντας τοῖς νέοις
ἐς κόρακας ἐρῶειν φασὶν ἐκ τῆς Αἰωνῆς!*

Így hangzik Alexis e töredéke „Ἰππεύς“ című színművéből (Athen. Deipnos. XIII p. 610. E.). Hogy Demetrios Phalereust szabadjon csak ezen Demetrios alatt érteni: ez nagyon erőszakos egy fölvét. Dacára annak, hogy ott nomotheták említettnek, lehet ez más Demetrios is, — akár Demetrios Poliorketes, akár pedig azon Demetrios komikus, a ki, miként „Ἀρσοπαγίτης“ című színművének töredékéből kitűnik, Lachares idejében élt. Mint a Demochares által vezérelt néppárt egyik előkelő híve, nagyon könnyen lehetséges, hogy oly szerepre vállalkozott e költő Xenokrates ellenében, mint hajdan Kratinos Hippon tanítványaival és Aristophanes Sokratessel szemben. A költő izgatása folytán születhetett meg sunioni Sophokles törvényjavaslata, s ugyancsak ezen izgatás folytán emeltethetett az akkori nomotheták többsége által törvénynyé. Ez utóbbi fölvét is tehát a mellett szólna, hogy nem K. e. 306-ban, hanem K. e. 318-ban kellett ama törvénynek megalkottatnia: mert Xenokrates, kire Alexis rámutat, már K. e. 315-ben meghalt. — Azon nézet, hogy talán mégis phaleroni Demetrios, Theophrastos tanítványa és hű barátja üzhette ki az Akademiát és vele Xenokratest, csupa pártoskodásból a περίπατος érdekében, ezen nézet, mondom, nem gyökerezik semmiféle megbízható forrásban. Azután mért bujdosott volna el akkor maga Theophrastos is, ha ez lett volna a rendszabály rugója?

2012

9.6.
2006.

